

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка

Історичний факультет

Кафедра історії України, археології та спеціальних
галузей історичних наук

Кваліфікаційна робота
УКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ
(КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Спеціальність 014.03 Середня освіта (історія та правознавство)

Здобувача першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
Мазурчака Володимира

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:

Зуляк І. С, доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри історії
України, археології та спеціальних
галузей історичних наук

РЕЦЕНЗЕНТ:

кандидат історичних наук, доцент
Секо Ярослав Петрович

Тернопіль – 2026

АНОТАЦІЯ

Мазурчак В. М. Українська інтелігенція Східної Галичини (кінець XIX – початок XX ст.): бакалаврська робота. Тернопіль, 2026. 66 с.

Дослідження присвячене становленню та розвитку української інтелігенції Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. У роботі проаналізовано соціальне походження інтелігенції, її освітній рівень, професійна структура та суспільний статус. Висвітлено світоглядні орієнтири, трудову та професійну діяльність, особливості сімейного життя та соціальне середовище. Розкрито взаємозв'язок між соціальними умовами, культурною та економічною ситуацією в регіоні й професійною реалізацією української інтелігенції, її роллю у формуванні національної ідентичності та культурного простору. Простежено мотиви вибору професії, соціальні та сімейні орієнтири, а також взаємини інтелігенції з іншими соціальними групами.

Ключові слова: Східна Галичина, українська інтелігенція, культурне середовище, світоглядні орієнтири, фаховість.

ANNOTATION

Mazurchak V. M. Ukrainian Intelligentsia of Eastern Galicia (late 19th – early 20th century): bachelor's thesis. Ternopil, 2026. 66 p.

The study is dedicated to the formation and development of the Ukrainian intelligentsia of Eastern Galicia at the turn of the 19th and 20th centuries. The work analyzes the social origins of the intelligentsia, their educational level, professional structure, and social status. It highlights their worldview orientations, labor and professional activities, features of family life, and social environment. The research reveals the interconnection between social conditions, the cultural and economic situation of the region, and the professional realization of the Ukrainian intelligentsia, as well as its role in shaping national identity and the cultural space. The motives behind professional choices, social and family orientations, and interactions of the intelligentsia with other social groups are also traced.

Keywords: Eastern Galicia, Ukrainian intelligentsia, cultural environment, worldview orientations, professionalism.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ.....	7
1.1. Історіографічний аналіз.....	7
1.2. Джерела.....	14
1.3. Методологічні засади.....	16
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ.....	19
2.1. Соціальні витоки і вплив родинного середовища.....	19
2.2. Роль гімназій і студентських спільнот у формуванні світогляду.....	24
РОЗДІЛ 3. СИСТЕМА СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТИРІВ.....	30
3.1. Зв'язки та коло спілкування.....	30
3.2. Приватна сфера та родинні практики.....	38
РОЗДІЛ 4. ТРУДОВА ТА ПРОФЕСІЙНА АКТИВНІСТЬ.....	44
4.1. Реалізація у професійній сфері.....	44
4.2. Фахове становище.....	50
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	60

ВСТУП

Актуальність дослідження української інтелігенції Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. зумовлена її визначальною роллю у формуванні національної самосвідомості, культурного та освітнього розвитку регіону. Вивчення цього прошарку суспільства дозволяє зрозуміти механізми професійної, соціальної та світоглядної реалізації інтелігентів у контексті міжнаціональної конкуренції, політичних обмежень і економічних труднощів, характерних для Галичини того часу. Аналіз кола спілкування, професійної діяльності та соціальних стратегій української інтелігенції сприяє глибшому осмисленню процесів модернізації регіонального суспільства, взаємодії культурних, освітніх і релігійних інституцій, а також становлення українського національного руху. Окрім того, дослідження історії інтелігенції дозволяє відновити соціокультурний контекст життя окремих професійних груп, що має значення для сучасної історичної, соціологічної та культурологічної науки.

Об’єкт дослідження – соціально-економічні та суспільні процеси, що відбувалися у Східній Галичині кінця XIX – початку XX ст., їх вплив на формування української інтелігенції.

Предмет дослідження – особливості соціальної, професійної та світоглядної реалізації української інтелігенції, її коло спілкування, система цінностей, професійна структура, участь у громадському, культурному та освітньому житті Східної Галичини.

Мета дослідження – проаналізувати соціальний, професійний і світоглядний розвиток української інтелігенції Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст., визначити її роль у культурному та освітньому житті регіону.

Основні завдання:

- проаналізувати історіографію та джерельну базу наукової проблеми, її теоретико-методологічні засади;
- розкрити становлення української інтелігенції крізь призму впливу родинного середовища;

- висвітлити роль і внесок гімназій і студентських спільнот у формуванні світогляду української інтелігенції;
- охарактеризувати систему світоглядних орієнтирів, а саме: зв'язки та коло спілкування, приватну сферу у родинній практиці;
- оцінити трудову та професійну активність – реалізацію у професійній сфері і фахове становище.

Наукова новизна дослідження полягає в аналізі української інтелігенції Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст., її соціальної та професійної структури, світоглядних орієнтирів, родинних і суспільних зв'язків. Виявлено взаємозв'язок між професійним вибором, рівнем освіти та соціальним статусом інтелігента, а також роль трудової та громадської активності у формуванні національної самосвідомості. Досліджено особливості сімейних і подружніх стосунків, кола спілкування та культурної взаємодії, що дозволяє уточнити внесок інтелігенції у розвиток політичного, освітнього та культурного життя Східної Галичини в період модернізації.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період кінця XIX – початку XX ст., коли в Східній Галичині відбувалося активне формування української інтелігенції, її професійна та соціальна структура зазнавала значних змін, а культурне, освітнє й громадське життя регіону набувало нових рис у контексті модернізаційних процесів.

Територіальні межі дослідження охоплюють Східну Галичину, зокрема її міські та сільські поселення, де формувалася українська інтелігенція кінця XIX – початку XX ст. Основну увагу приділено таким центрам, як Львів, Тернопіль, Станіслав та інші містечкам і селам, де відбувався розвиток освітніх, культурних і професійних інституцій, а також формувалися мережі соціальних і професійних зв'язків української інтелігенції.

Практичне значення результатів дослідження полягає у формуванні цілісного уявлення про соціальну, професійну та культурну роль української інтелігенції Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст., що може бути використане у навчальному процесі при підготовці курсів з історії України,

історії культури та історії освіти. Отримані результати сприятимуть глибшому розумінню механізмів соціальної мобільності, професійного становлення та побутових і світоглядних орієнтирів інтелігенції, а також можуть стати основою для подальших досліджень у сфері історії українського суспільства та розвитку професійних і культурних еліт.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (80 позицій). Загальний обсяг 66 сторінок, з них 59 основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ

1.1. Історіографічний аналіз

Історіографія дослідження української інтелігенції Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. є доволі репрезентативною та різноплановою, що зумовлено складністю самого явища інтелігенції як соціокультурної групи та її вагомою роллю у процесах національного відродження. Формування наукового інтересу до цієї проблематики розпочалося ще наприкінці XIX – на початку XX ст., коли з'явилися перші публіцистичні та мемуарні свідчення сучасників, у яких порушувалися питання становища, функцій і ролі інтелігенції в суспільстві.

На сучасному етапі розвитку історичної науки спостерігається суттєве розширення тематичного спектра досліджень. Значна увага приділяється соціальній історії, історії повсякденності, професійній діяльності, гендерним аспектам, а також мережам соціальної комунікації інтелігенції. Сучасні дослідження вирізняються міждисциплінарним підходом і ширшою джерельною базою, що дозволяє комплексно осмислити місце і роль української інтелігенції у суспільних процесах Східної Галичини.

Попри наявність значної кількості наукових праць, окремі аспекти проблеми, зокрема повсякденне життя, неформальні зв'язки, професійні стратегії та соціокультурні практики інтелігенції, потребують подальшого дослідження. Це зумовлює актуальність і необхідність комплексного аналізу української інтелігенції як важливого чинника суспільного розвитку зазначеного періоду.

Умовно історіографію наукової проблеми можна поділити на три групи. Такий поділ дозволяє логічно структурувати історіографію: від загальних узагальнень – через механізми формування та професійної реалізації – до аналізу повсякденного і культурного виміру життя інтелігенції. До першої – відносимо загальні та концептуальні дослідження української інтелігенції,

пов'язані з проблемами формування, соціальної структури, національного руху та окремі персоналії. Зокрема, дослідження З. Пеленського [50, с. 414–515], О. Сухого [54], С. Пахолківа [49], С. Олійника [45, с. 135], Н. Мисак [33, с. 207–224; 34, с. 26–39; 35, с. 191–202; 36, с. 53–70; 37, с. 190–193; 38, с. 192; 39, с. 119–128], О. Аркуші [2, с. 365], Ю. Древницького [14] та інших вчених.

Подані праці становлять цілісний історіографічний комплекс, присвячений формуванню, структурі та ролі української інтелігенції Східної Галичини у XIX – на початку XX ст., а також її участі в національному русі. Вони поєднують різні підходи – від соціологічного та інтелектуального до біографічного й емпірично-статистичного, що дозволяє комплексно осмислити процеси націєтворення. Так, у дослідженні З. Пеленського український національно-визвольний рух інтерпретується крізь призму соціологічного аналізу, зокрема через ідею існування «двох конечностей» – радикалізму та поміркованості. Такий підхід акцентує увагу на внутрішній неоднорідності руху та ролі соціальних чинників у формуванні політичних орієнтацій, що безпосередньо пов'язано з діяльністю інтелігенції як його провідника [50, с. 414–515]. Важливий ідейний контекст розкрито у праці О. Сухого, де простежено трансформацію русофільства в москвофільство серед галицьких українців XIX ст. Автор доводить, що ці течії були не лише культурно-ідеологічними, а й політично мотивованими, виступаючи альтернативою українському національному проєкту. Відтак становлення модерної української ідентичності відбувалося у процесі гострої полеміки з цими орієнтаціями, що значною мірою визначало світогляд інтелігенції [54].

Комплексне бачення інтелігенції як соціального феномену запропоновано у монографії С. Пахолків, де вона постає як провідний агент національної емансипації в умовах Габсбурзької Східної Галичини. Автор підкреслював, що саме освічена верства стала носієм модерного національного проєкту, а освіта і культурна діяльність виступили основними інструментами консолідації українського суспільства [49]. Суттєвий внесок у конкретизацію соціального обличчя інтелігенції зроблено у працях Н. Мисак,

які висвітлюють її соціальне походження, професійну структуру та умови функціонування. Дослідниця доводить, що інтелігенція формувалася переважно з духовенства та селянства, а її представники – викладачі, вчителі, лікарі – діяли в умовах правових обмежень і національної дискримінації. Водночас саме через освітні інституції та студентські організації відбувалося формування національно свідомої еліти [33, с. 207–224; 34, с. 26–39; 35, с. 191–202; 36, с. 53–70; 37, с. 190–193; 38, с. 192; 39, с. 119–128].

Окремі аспекти інтелектуального життя Східної Галичини розкрито у дослідженні О. Аркуша, де Львів постає як ключовий простір формування та зіткнення національних ідентичностей. Місто виступало центром дискусій про характер Галичини, що відображало ширші процеси конкуренції українського і польського національних проєктів [2, с. 365]. Біографічний вимір проблеми представлений у праці Ю. Древницький, присвячений В. Старосольському. Через аналіз його діяльності показано типові риси української інтелігенції – поєднання наукової, громадської та політичної активності, а також її залученість до процесів державотворення [14].

Отже, праці першої групи демонструють, що українська інтелігенція Східної Галичини була не лише соціальною групою, а ключовим чинником модерного націєтворення. Вона формувалася в умовах складної взаємодії зовнішніх впливів і внутрішніх ідейних суперечностей, залишаючись водночас основним носієм національної ідеї, організатором культурного життя та активним учасником політичних процесів.

Друга група – освітнє середовище та професійна діяльність інтелігенції. Це праці І. Курляка [26], В. Благого [4], Я. Глистюка [9], О.Дрогобицької [15, с. 230–236; 16, с. 59–63; 17, с. 67–68; 18] тощо. Поданий комплекс праць доповнює попередній історіографічний масив, акцентуючи увагу на освітніх, інституційних і повсякденних вимірах формування української інтелігенції Східної Галичини у другій половині XIX – на початку XX ст. У центрі цих досліджень перебувають механізми відтворення інтелігентського середовища, його соціалізація, а також функціонування в конкретних суспільних умовах.

Насамперед вагоме значення має монографія І. Курляк, у якій українська гімназійна освіта розглядається як один із ключових чинників формування національно свідомої молоді. Автор доводить, що гімназії виступали не лише освітніми установами, а й осередками виховання майбутньої інтелігенції, де поєднувалися навчальний процес і національно-культурна робота. Саме через гімназійну систему відбувалося становлення нового покоління української еліти [26]. Логічним продовженням цієї тематики є дослідження В. Благого, присвячене студентству Львівського університету на початку XX ст. Автор застосовує історико-соціологічний підхід, аналізуючи соціальний склад студентів, їхні політичні орієнтації та рівень національної свідомості. Доведено, що студентство виступало активною частиною інтелігенції, яка не лише здобувала освіту, а й брала участь у громадсько-політичному житті, формуючи ідеологічні засади національного руху [4].

Інституційний аспект підготовки інтелігенції поглиблює праця Я. Глистяка, у якій досліджено діяльність Греко-католицької семінарії у Львові. Автор показував, що цей навчальний заклад був важливим центром формування духовної інтелігенції, яка відігравала провідну роль у національному житті. Семінарія виступала не лише релігійною, а й культурно-освітньою інституцією, що забезпечувала підготовку священиків як носіїв національної ідеї [9].

Особливу увагу до повсякденного життя та соціальної ролі інтелігенції приділено у працях О. Дрогобицька. У її дослідженнях розкрито широкий спектр проблем – від структури сім'ї сільської інтелігенції до формування образу ідеального священика та участі інтелігентів у розвитку місцевої системи охорони здоров'я. Авторка демонструє, що сільська інтелігенція була важливим посередником між традиційним селянським середовищем і модерними суспільними процесами. Вона не лише виконувала професійні функції, а й формувала нові соціальні стандарти, впливала на культурний рівень населення та сприяла модернізації повсякденного життя [15, с. 230–236; 16, с. 59–63; 17, с. 67–68; 18].

Отже, праці другої групи висвітлюють інтелігенцію Східної Галичини передусім як продукт освітніх і виховних інституцій – гімназій, університетів, духовних семінарій – та як активного учасника суспільних трансформацій. Вони переконливо демонструють, що формування інтелігенції було тривалим і багаторівневим процесом, який охоплював не лише здобуття освіти, а й включення в мережі соціальних, культурних і професійних взаємодій. Водночас значну увагу приділено її повсякденному життю, що дозволяє глибше зрозуміти внутрішній світ цієї верстви та її роль у модернізації українства Східної Галичини.

Третя група – культурне життя та соціальні практики інтелігенції. Дослідження А. Вараниці [7, с. 26–34], П. Карманського [22], С. Чарнецького [69] та Є. Нахліка [42] та інших дослідників. Цей блок праць розширює попередній історіографічний контекст, вводячи до аналізу культурно-інтелектуальні, гендерні та мистецькі виміри розвитку української інтелігенції, а також персоніфіковані моделі її світогляду. У сукупності вони дозволяють побачити інтелігенцію не лише як соціальну групу чи продукт освітніх інституцій, а як носія культури, стилю життя та ідейних орієнтацій.

Стаття А. Вараниці акцентує увагу на гендерному аспекті виховання у Східній Галичині. Автор розкриває відмінності у виховних моделях для чоловіків і жінок, демонструючи, що формування інтелігенції мало чітко окреслений гендерний вимір. Чоловіки готувалися до активної участі у громадському та політичному житті, тоді як жінки – до ролей, пов'язаних із родиною, освітою та культурною діяльністю. Водночас поступово відбувалося розширення освітніх можливостей для жінок, що сприяло їх включенню до інтелігентського середовища [7, с. 26–34]. Мемуарно-есеїстична праця П. Карманського «Українська богема» відображає внутрішній світ творчої інтелігенції, зокрема її спосіб життя, цінності та культурні практики. Вона є важливим джерелом для розуміння неформальних аспектів існування інтелігенції – міжособистісних зв'язків, творчої атмосфери, стилю поведінки.

Через призму богемного середовища постає специфічна частина інтелігенції, орієнтована на мистецьке самовираження та культурні експерименти [22].

Фундаментальна праця С. Чарнецького присвячена історії українського театру в Східній Галичині. Театр у цьому контексті постає як один із ключових інструментів національного виховання та культурної мобілізації. Автор показує, що театральне середовище було тісно пов'язане з інтелігенцією, яка виступала організатором, ідейним натхненником і безпосереднім учасником театального процесу [69]. Інтелектуально-біографічний вимір представлений у монографії Є. Нахліка, присвяченій П. Кулішу. Хоча дослідження зосереджене на постаті Куліша, воно має ширше значення для розуміння світоглядних засад української інтелігенції. Автор аналізує ідейні пошуки, суперечності та інтелектуальну еволюцію мислителя, що відображає загальні тенденції розвитку української інтелектуальної традиції [42].

Отже, проаналізовані праці третьої групи демонструють багатовимірність феномену української інтелігенції Східної Галичини. Вони підкреслюють, що її формування і функціонування відбувалися не лише у соціально-економічній чи освітній площині, а й у сфері культури, мистецтва, повсякденності та гендерних відносин. Інтелігенція постає як складний соціокультурний організм, що поєднував у собі функції творця національної ідеї, носія культурних практик і виразника інтелектуальних пошуків епохи.

Таким чином, узагальнення проаналізованого історіографічного масиву дає підстави кінця половини XIX – початку XX ст. постає як ключовий чинник модерного націєтворення, який формувався в умовах складної взаємодії соціальних, політичних, культурних та ідейних процесів. Дослідження переконливо засвідчують, що її становлення було зумовлене насамперед розвитком освітніх інституцій – гімназій, університетів, духовних семінарій, які забезпечували не лише фахову підготовку, а й виховання національно свідомої еліти. Водночас інтелігенція не була однорідною соціальною групою: вона відзначалася різноманітністю соціального походження, професійної структури та політичних орієнтацій. Її представники – освітяни, духовенство,

лікарі, діячі культури – функціонували в умовах національної конкуренції, ідеологічних суперечностей та нерідко дискримінаційної політики, що впливало на формування їхньої ідентичності та громадянської позиції. Важливу роль у цьому процесі відігравали також зовнішні чинники, зокрема впливи російського та польського середовищ, які стимулювали внутрішню консолідацію українського руху.

Таким чином, українська інтелігенція Східної Галичини постає як багатовимірний соціокультурний феномен, що поєднував функції освітнього, культурного та політичного провідника нації. Саме вона забезпечила формування національної свідомості, розвиток культурного життя та підготовку кадрів, здатних до активної участі у суспільно-політичних процесах, що в підсумку стало важливою передумовою модерного українського національного руху.

1.2. Джерела

Джерельну базу наукової проблеми умовно можна поділити на п'ять груп. До першої групи відносимо спогади. До другої – періодичні видання. До третьої – матеріали Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. До четвертої – архівні справи Державного архіву Івано-Франківської області та Центрального державного історичного архіву України в м. Львові. До п'ятої – інтернет ресурси.

Перша група – спогади. «Австро-руські спомини» М. Драгоманова є важливим джерелом для розуміння суспільно-політичного життя Галичини у другій половині XIX ст. Автор аналізує діяльність галицької інтелігенції, її ідейні орієнтації, зокрема русофільство та народовство, і водночас пропонує критичне осмислення їхніх програм. Праця поєднує мемуарний і аналітичний підхід, що підвищує її наукову вартість [13]. Спогади Д. Дорошенка охоплюють події 1914–1920 рр. і є цінним джерелом з історії української державності. Автор, як безпосередній учасник подій, висвітлював політичні процеси, діяльність урядових структур, а також роль інтелігенції у державотворчих змаганнях. Водночас суб'єктивність оцінок зумовлює потребу критичного підходу до інтерпретації [12]. Мемуарна праця Б. Лепкого «Казка мого життя» відображає культурне середовище та формування творчої інтелігенції. Автор детально змальовував освітній процес, літературне життя, міжособистісні зв'язки, що дає змогу відтворити атмосферу інтелектуального середовища Галичини [27].

Збірник матеріалів про Г. Хоткевича поєднував спогади, статті та ілюстративні джерела, що дозволяє комплексно охарактеризувати його діяльність і ширше – роль митця в українському культурному русі. Він висвітлює як творчий, так і суспільний аспект діяльності інтелігенції [103]. Спогади О. Бобикевич-Нижанківської репрезентують локальний і соціально-побутовий рівень, даючи уявлення про повсякденне життя, соціальні зв'язки та середовище формування інтелігенції. Вони є важливими для мікроісторичного аналізу [5]. Матеріали, пов'язані з А. Чайковським,

поєднують спогади, листування та наукові дослідження, що забезпечує багатогранне висвітлення його діяльності. Цей комплекс джерел дозволяє простежити не лише життєвий шлях діяча, а й ширший контекст культурного та суспільного життя [68].

Отже, зазначені джерела характеризуються високим рівнем інформативності, багатством фактичного матеріалу та можливістю реконструкції інтелектуального й культурного середовища епохи. Водночас вони мають виразно суб'єктивний характер, що зумовлює необхідність їх критичного аналізу та зіставлення з іншими типами джерел. Незважаючи на це, мемуаристика є незамінною для дослідження історії української інтелігенції, оскільки дозволяє відтворити «живий» вимір історичного процесу – через досвід, сприйняття та оцінки його безпосередніх учасників.

Друга група – періодичні видання. Зокрема, матеріали видань «Народу» [6, с. 78; 47, с. 326], «Діла» [68, с. 4], «Слова» [21, с. 2], «Русалки» [41, с. 2], «Руслана» [40, с. 4], «Вісник Прикарпатського університету. Історія» [17, с. 67–68]. Третя група – матеріали Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника (– далі ЛННБУ ім. В. Стефаника) [28, арк. 14; 29, арк. 9; 30, арк. 5; 31, арк. 1].

Четверта група – архівні справи Державного архіву Івано-Франківської області (далі – Держархів Івано-Франківської обл.) [11, арк. 6] та Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України) [59, арк. 6, 8; 60, арк. 35; 61, арк. 26; 62, арк. 15; 63, арк. 28–44; 64, арк. 141; 65, арк. 5–5 зв.; 66, арк. 11]. П'ята група – інтернет ресурси [20; 70–71].

Отже, використана джерельна база є різноплановою та репрезентативною, охоплюючи періодичні видання, матеріали наукових бібліотек, архівні документи та сучасні інтернет-ресурси. Така сукупність джерел забезпечує всебічність дослідження, дозволяє поєднати опубліковані та неопубліковані матеріали, а також сприяє об'єктивному й комплексному висвітленню теми.

1.3. Методологічні засади

Методологічна основа дослідження української інтелігенції Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. формується на перетині загальнонаукових, спеціально-історичних та міждисциплінарних підходів, що дозволяє комплексно осмислити соціокультурну, політичну та духовну роль цієї суспільної групи в умовах модернізаційних трансформацій.

Передусім, дослідження ґрунтується на принципах історизму, наукової об'єктивності та системності. Принцип історизму передбачає розгляд української інтелігенції в конкретно-історичних умовах Австро-Угорської монархії, з урахуванням політичних, соціально-економічних і культурних чинників, що визначали її становлення та діяльність. Водночас принцип об'єктивності зобов'язує уникати ідеологічних нашарувань, характерних для попередніх історіографічних традицій, і забезпечує неупереджений аналіз джерел та наукових інтерпретацій. Принцип системності дає змогу розглядати інтелігенцію як складний соціальний феномен, що функціонує у взаємозв'язку з іншими суспільними структурами – селянством, духовенством, політичними інституціями, освітніми та культурними організаціями.

Важливе місце у дослідженні посідає соціокультурний підхід, який дозволяє трактувати інтелігенцію не лише як соціальну верству, але і як носія певних цінностей, норм, ідентичностей та культурних практик. У цьому контексті особлива увага приділяється формуванню національної свідомості, участі інтелігенції у культурно-просвітницькому русі, розвитку освіти, науки, літератури, а також її ролі у процесах національного відродження. Соціокультурний підхід також дає можливість аналізувати символічний простір, у якому діяли представники інтелігенції, зокрема через пресу, публіцистику, літературну творчість та громадську діяльність.

Антропологічний підхід скерований на вивчення інтелігенції через призму індивідуального досвіду її представників. Він передбачає дослідження біографій, світоглядних орієнтацій, моделей поведінки та повсякденного життя інтелігентів. Такий підхід дозволяє перейти від узагальнених

характеристик до конкретного аналізу особистостей, що формували інтелектуальний і культурний ландшафт Східної Галичини. Біографічний метод у цьому контексті виступає як один із ключових інструментів реконструкції інтелектуальної історії регіону.

Не менш важливим є використання модернізаційного підходу, який дає змогу розглядати українську інтелігенцію як активного репрезентанта суспільних змін. У другій половині XIX – на початку XX ст. Східна Галичина переживала процеси модернізації, що проявлялися у розвитку освіти, урбанізації, формуванні політичних партій та громадських організацій. Інтелігенція виступала провідником цих змін, сприяючи формуванню модерної української нації, політичної культури та громадянського суспільства.

Національно-орієнтований підхід дозволяє дослідити роль інтелігенції у процесах національного будівництва. У центрі уваги перебуває діяльність інтелігентів як творців ідеології українського національного руху, організаторів культурних і освітніх інституцій, популяризаторів української мови та культури. При цьому важливо враховувати полікультурний характер Східної Галичини, де українська інтелігенція взаємодіяла з польськими, єврейськими та іншими середовищами, що зумовлювало як співпрацю, так і конфлікти. Інституційний підхід передбачає аналіз діяльності організацій, у яких функціонувала інтелігенція: освітніх товариств, наукових установ, культурно-просвітницьких організацій, політичних партій. Дослідження інституційного середовища дозволяє виявити механізми впливу інтелігенції на суспільство, а також зрозуміти структуру її внутрішньої організації та взаємодії з владними структурами.

Для досягнення поставленої мети використовуються загальнонаукові методи аналізу і синтезу, індукції та дедукції, які забезпечують логічну послідовність дослідження. Метод аналізу дає змогу розчленувати складне явище інтелігенції на окремі складові (соціальний склад, професійна структура, ідейні орієнтації), тоді як синтез дозволяє об'єднати отримані

результати у цілісну картину. Індуктивний метод використовується для формулювання загальних висновків на основі конкретних фактів, а дедуктивний – для перевірки гіпотез. Серед спеціально-історичних методів важливу роль відіграє історико-генетичний метод, який дозволяє простежити процес становлення та розвитку української інтелігенції у динаміці. Історико-порівняльний метод застосовується для зіставлення української інтелігенції Східної Галичини з аналогічними соціальними групами в інших регіонах, зокрема в Наддніпрянській Україні чи Центрально-Східній Європі. Це дає змогу виявити спільні риси та специфічні особливості.

Історико-типологічний метод використовується для класифікації інтелігенції за різними критеріями: професійною належністю (вчителі, священники, лікарі, письменники), ідейною орієнтацією (народовці, москвофіли, радикали), соціальним походженням тощо. Така типологізація сприяє глибшому розумінню внутрішньої структури цієї соціальної групи. Метод контент-аналізу застосовується при дослідженні періодичних видань та публіцистичних текстів, що дозволяє виявити основні теми, ідеї та дискурси, характерні для інтелігентського середовища. Джерелознавчий аналіз передбачає критичне осмислення джерел різного походження – архівних документів, мемуарів, періодики, офіційних матеріалів – з урахуванням їхньої достовірності, репрезентативності та контексту створення.

Важливим є також застосування міждисциплінарного підходу, який поєднує інструментарій історії, соціології, культурології, політології та антропології. Це дозволяє розширити аналітичні можливості дослідження та глибше зрозуміти феномен інтелігенції як багатовимірного явища.

Отже, методологічні засади дослідження української інтелігенції Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. базуються на поєднанні різноманітних підходів і методів, що забезпечують комплексний і всебічний аналіз. Такий підхід дозволяє не лише реконструювати історичну реальність, але й осмислити місце інтелігенції у процесах формування модерної української нації та її культурно-політичного розвитку.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

2.1. Соціальні витoki і вплив родинного середовища

Становлення української інтелігенції як окремої соціокультурної верстви було складним і тривалим процесом, зумовленим сукупністю історичних, соціально-економічних і культурних чинників. У контексті модернізаційних змін XIX – початку XX ст. інтелігенція поступово перетворювалася на носія національної ідеї, провідника освітніх і культурних трансформацій та активного учасника суспільно-політичного життя. Водночас формування цієї верстви відбувалося не лише під впливом інституційних чинників – системи освіти, державної політики чи урбанізаційних процесів, але й значною мірою визначалося первинним середовищем соціалізації особистості.

Важливу роль у цьому процесі відігравали соціальні витoki інтелігенції та родинне середовище, в якому закладалися основи світогляду, моральних орієнтирів і життєвих стратегій майбутніх її представників. Саме родина виступала першим простором засвоєння культурних норм, соціальних практик і цінностей, що визначали подальший напрям особистісного розвитку. Соціальне походження, матеріальне становище, освітній рівень батьків і характер міжпоколінної взаємодії впливали на доступ до освіти, професійний вибір і рівень залученості до громадського життя.

Першочерговим осередком формування світоглядних орієнтацій інтелігенції виступала родинна середa, передусім батьківський дім. У мемуарних наративах автори, осмислюючи власний життєвий досвід із ретроспективної позиції, зазвичай розпочинали виклад із характеристик місцевості народження та дитинства, опису родинного простору і його мешканців. Образ «малої батьківщини» при цьому набував виразно ідеалізованого, аксіологічно насиченого змісту, постаючи як символ втраченої цілісності й первинного життєвого світу.

Ідеалізація дитячих спогадів і рідного середовища зумовлювалася низкою чинників. По-перше, йдеться про природний сентимент до батьківського дому та пов'язаних із ним емоційних переживань, що особливо посилюється у пізніші періоди життя. По-друге, після завершення освіти представники інтелігенції, як правило, інтегрувалися в міський соціокультурний простір або змінювали місце проживання, що спричиняло дистанціювання від первинного середовища соціалізації. У нових умовах, за наявності професійних і сімейних обов'язків, образ дитинства і «малої батьківщини» набував рис символічного притулку, що ретроспективно переосмислювався як ціннісно значущий елемент особистісної ідентичності.

У контексті повсякденної зайнятості та рутинізованого способу життя, у поєднанні з недостатнім розвитком транспортної інфраструктури, відбувалося поступове послаблення, а нерідко й повне розірвання зв'язків із батьківським домом. Особливо відчутним цей процес ставав після смерті батьків, коли можливість підтримання безпосереднього контакту з родинним осередком фактично зникла, трансформуючись у площину індивідуальної пам'яті та уяви. У мемуарній спадщині представників інтелігенції образ «малої батьківщини» у такому разі тісно асоціюється з локусами родинної пам'яті, передусім із місцями поховання батьків і найближчих родичів, що набувають значення символічних центрів особистісної ідентичності [44, с. 162].

Родинне виховання виступало визначальним чинником у формуванні світоглядних засад майбутнього інтелігента, окреслюючи його сприйняття соціальної реальності та задаючи базові орієнтири для подальшої професійної і громадської самореалізації. Водночас життєва траєкторія представника інтелігенції значною мірою зумовлювалася комплексом вихідних умов – соціальним походженням, матеріальним становищем родини, характером виховання та прикладом батьків. Попри те, що ці чинники не мали абсолютно детермінуючого характеру і могли коригуватися під впливом зовнішніх обставин, вони формували початкову матрицю особистісного розвитку та визначали базові напрями життєвого вибору [63, арк. 3].

Родина посідала вагоме місце у структурі суспільного життя, виконуючи ключові соціалізуючі та відтворювальні функції. У більшості випадків її склад не обмежувався моделлю (батьки та діти), а охоплював декілька поколінь, що забезпечувало тяглість традицій, передачу соціального досвіду та формування стійких зв'язків. У родинах існувала внутрішня ієрархія, яка регулювала стосунки між її членами. Модель виховання хлопців і дівчат у східногалицькому суспільстві різнилася. Коли хлопців готували до активної громадської і професійної діяльності, то дівчат до ролі матері і дружини, яка б згодом могла виховувати дітей, бажано в національному дусі [7, с. 26–34].

Найважливішу роль у сім'ї відігравав батько як її голова і годувальник. Діти виховувалися у суворому послуші і повазі до батьків, однак тісніші і тепліші стосунки зазвичай були саме з матерями [27, с.28].

З огляду на соціальне походження, можна виокремити три основні середовища формування інтелігенції: селянські родини; сім'ї вже сформованої інтелігенції (священників, учителів, службовців, адвокатів, лікарів), у яких відбувалося відтворення інтелігентського статусу в другому поколінні; а також середовище дрібної шляхти. Водночас соціальне походження тісно корелювало з територіальним чинником. З урахуванням професійної диспропорції в соціальній структурі галицького суспільства, а також домінування польського та єврейського населення у міському середовищі, значна частина української інтелігенції формувалася за рахунок вихідців із сільської місцевості [46, с. 120].

Переважна частина інтелігенції походила із селянського та священницького середовища, що відображало специфіку соціальної структури тогочасного суспільства. Динаміка змін у складі вихованців освітніх інституцій засвідчує поступову трансформацію механізмів соціальної мобільності. Зокрема, якщо станом на середину XIX ст. серед випускників Львівської духовної семінарії 71,4 % становили сини священників, що свідчило про замкненість відтворення духовного стану, то напередодні Першої світової війни спостерігається майже дзеркальна зміна: частка синів

несвященницького походження зросла до 73,68 %, з яких 42,1 % становили вихідці із селянських родин [9, с. 10].

Аналогічні тенденції простежуються і в середній освіті. Так, у 1896 р. до гімназії в Перемишлі зараховано 363 учні, серед яких 92 були синами священників, 128 – селян, 55 – міщан і ремісників, тоді як решта походила з родин учителів та урядовців. Соціальний склад студентства також демонструє помітну присутність вихідців із нижчих верств: серед українських студентів Львівського університету впродовж 1900–1914 рр. частка дітей селян коливалася в межах 18–42 %, священників – 17–26 %, а державних службовців – 16–25 % [4, с. 10].

Державні реформи австрійської шкільної системи, зокрема запровадження обов'язкової та безкоштовної початкової освіти для дітей віком 6–14 років, суттєво вплинули на підвищення ролі освіти як складової виховного ідеалу. Унаслідок цього освітній чинник поступово набував статусу важливого соціального ресурсу, що відкривав можливості для індивідуальної мобільності та професійного зростання [35, с. 191–202].

Водночас економічна кон'юнктура зазначеного періоду також сприяла розширенню доступу до освіти. Вища вартість сільськогосподарської продукції порівняно з міжвоєнним часом забезпечувала відносну фінансову спроможність селянських господарств. Зокрема, селяни середнього достатку могли дозволити собі інвестувати в освіту дітей, зокрема скеровуючи синів на навчання до гімназій, що ставало важливим кроком у процесі соціального піднесення [50, с. 514–515].

Таким чином, аналіз соціальних витоків української інтелігенції та впливу родинного середовища дозволяє зробити кілька ключових узагальнень. По-перше, батьківський дім виступав первинним осередком формування світогляду, моральних і ціннісних орієнтирів, задаючи базові рамки для подальшого професійного та громадського розвитку. По-друге, соціальне походження інтелігенції, визначене належністю до селянських, священницьких

чи дрібношляхетських родин, тісно корелювало з територіальним чинником і визначало доступ до освіти та можливості соціальної мобільності.

По-третє, освіта як ключовий елемент виховного ідеалу ставала доступною завдяки державним реформам австрійської шкільної системи та економічним можливостям сімей середнього достатку. По-четверте, у спогадах інтелігенції «мала батьківщина» набувала символічного значення, пов'язаного з родинними цінностями та могилами батьків, що підкреслювало роль родини не лише у соціальному, а й у культурно-ціннісному становленні особистості.

2.2. Роль гімназій і студентських спільнот у формуванні світогляду

Формування світогляду української інтелігенції неможливо уявити поза контекстом навчальних і громадських інституцій, які виступали просторами соціалізації та самовизначення молоді. Особливу роль у цьому процесі відігравали гімназії, які забезпечували не лише академічну підготовку, а й розвиток гуманітарного мислення, критичного аналізу та культурної самосвідомості. Саме тут майбутні інтелігенти отримували перші навички громадської активності, формували моральні й етичні орієнтири та закладали основи професійного самовизначення.

Не менш важливим чинником були студентські спільноти, клуби та гуртки, які діяли як середовище соціальної взаємодії, обміну ідеями та консолідації національної позиції. Через участь у таких об'єднаннях молодь навчалася колективній діяльності, обговорювала актуальні соціально-політичні проблеми і набувала досвіду організаційної роботи, що впливало на подальший вибір життєвого шляху та формування ціннісних орієнтирів.

Основними освітніми установами, що формували інтелігента, були гімназії, що засвідчує пріоритет гуманітарної освіти у процесі підготовки майбутньої еліти. Реальні школи у таких містах, як Львів, Снятин, Тернопіль і Станіславів, серед української молоді користувалися обмеженою популярністю. До Першої світової війни інженерно-технічні спеціальності не розглядалися як засіб забезпечення високого соціального статусу, на відміну від державної служби або духовного стану [49, с. 169].

У гімназійному середовищі молоді інтелігенти робили перші кроки у громадсько-національній діяльності, розвивали свої здібності, обирали майбутню професію та набували необхідного практичного й інтелектуального досвіду. Цей досвід мав визначальний вплив на формування амбіцій, життєвих принципів та стратегій подальшого професійного й суспільного самовираження [63, арк. 28–44].

Водночас значна частина української молоді не мала можливості здобути гімназійну освіту через переповненість навчальних закладів і високий

конкурс при вступі, що обмежувало соціальну мобільність та доступ до освітніх ресурсів [57, с. 424].

У 1860-х рр. у Східній Галичині функціонувала лише одна гімназія з українською мовою викладання – Львівська академічна гімназія. Наприкінці ХІХ ст. були відкриті ще три українські гімназії – у Перемишлі, Коломиї та Тернополі, а у 1905 р. до них додалася гімназія у Станиславові [49, с. 159].

Для порівняння, на початку ХХ ст. у Львові діяло сім державних класичних гімназій, серед яких одна вела навчання німецькою, одна – українською, а п'ять – польською мовою [52, с. 338–339].

Програма гімназій передбачала класичну освіту з наголосом на вивченні мов: грецької, латинської, німецької, польської, а в українських гімназіях додатково – української. Основними навчальними дисциплінами були історія, релігія, географія, математика, фізика, природознавство та філософія, інколи також логіка і психологія. Додаткові предмети включали каліграфію, малювання, музику, сучасні європейські мови (зокрема французьку), стенографію та фізичну підготовку [49, с. 159].

Навчальний рік у гімназіях структуровано на два семестри: осінній (вересень–січень) та весняний (лютий–червень). Організація навчального процесу тісно корелювала з релігійними та державними святами: учні звільнялися від занять під час римо-католицьких і греко-католицьких свят, на три дні для участі у реколекціях під час Великого посту, на два дні для сповіді на початку та наприкінці навчального року, а також у дні іменин цісаря Франца-Йосифа і Єлизавети [52, с. 340].

Релігійне виховання займало важливе місце в системі гімназійної освіти того часу. Гімназисти зобов'язувалися брати участь у всіх святкових літургіях і щоденних спільних молитвах двічі на день. У кожному класі висіло розп'яття, а в деяких навчальних приміщеннях встановлювали невеликі вівтарі. Навчальний рік починався і завершувався урочистими богослужіннями, тоді як адміністрація школи контролювала, щоб усі учні регулярно сповідалися, причащалися та брали участь у щоденних молитвах.

Така організація навчального процесу підкреслювала інтеграцію освітньої та релігійної практики, формуючи морально-етичні та світоглядні орієнтири учнів [26, с. 27].

Більшість гімназистів походила з провінційних місцевостей. Після завершення початкової школи їх направляли на навчання до міста, що супроводжувалося змішаними емоціями – радістю від нових можливостей і сумом, особливо для матерів, адже повернення додому можливе було лише під час канікул. Процес відривання від села та батьківського дому супроводжувався значними труднощами і психологічним напруженням [18, с. 78].

Насамперед це стосувалося необхідності відвикання від звичного сільського способу життя та адаптації до нового соціального та культурного середовища. Ідеалізоване уявлення про місто як центр культури та політики швидко руйнувалося під впливом реальної ситуації: зовнішній польський характер міського середовища, належність українців переважно до нижчих соціальних верств і замкнутість освітніх та громадських інституцій значною мірою зменшували сподівання на комфортну інтеграцію в міське життя [65, арк. 5–5 зв.].

Додатковим чинником ускладнення процесу адаптації гімназистів були етносоціальні протиріччя, характерні для багатонаціональної Східної Галичини. Гімназії об'єднували учнів різних національностей, і вихідців із села нерідко піддавали зневазі з боку ровесників та окремих педагогів через їхню національну приналежність, недостатні навички соціальної поведінки або скромний одяг. Водночас шкільна адміністрація прагнула запобігти ескалації міжнаціональних конфліктів у межах навчального закладу [18, с. 78].

Як ілюстрацію можна навести спогади Є. Олесницького. У його гімназії щорічно проводили благодійні концерти «на дохід убогої молоді», у підготовці яких брали участь учні всіх національностей. Одного року польські учні наполягли на тому, щоб запрошення та програми були надруковані лише польською мовою, що спричинило обурення українських учнів, які вирішили

бойкотувати захід. Польські учні продовжили організацію самостійно, проте дирекція врешті-решт заборонила проведення концерту. Цей випадок свідчить про наявність реальних міжетнічних напружень у шкільному середовищі та одночасно про прагнення адміністрації підтримувати порядок і нейтралізувати конфлікти [44, с. 186].

У системі середньої освіти Східної Галичини діяла сувора заборона для учнів брати участь у будь-яких об'єднаннях, як легальних, так і нелегальних, з метою повного відмежування молоді від політичної діяльності. Шкільна адміністрація виходила з припущення, що «політична активність» учнів може провокувати міжнаціональні конфлікти серед гімназистів. За порушення цієї заборони застосовувалися найсуворіші санкції, включно з можливістю виключення зі школи [49, с. 246–247].

Найважливішим етапом у житті гімназистів був іспит на матуру – випускний екзамен, до якого готувалися тривалий час і навіть утримувалися від поїздок додому на Різдвяні та Великодні свята, відчуваючи значне напруження та страх перед майбутньою перевіркою знань [27, с. 310].

Практично всі випускники гімназій продовжували навчання у вищих навчальних закладах, які становили заключний етап освітньої системи. Саме в університетах завершувалося формування молодого людини як цілісної особистості, викристалізовувалися її поведінкові моделі, світоглядні орієнтири та психологічна структура. Вища школа забезпечувала найвищий рівень світської класичної освіти, готуючи студентів до професійної та громадської діяльності, а також до активного соціокультурного життя [26, с. 56].

Колишні випускники гімназій здебільшого обирали для подальшого навчання правознавство, філософію та теологію. На думку дослідника, такий вибір відображав консервативні уявлення українського суспільства щодо соціальної ієрархії, де перші позиції належали державним службовцям та духовенству. Для дітей священників привабливим було життя в середовищі світської інтелігенції, тоді як вихідці зі селянських родин орієнтувалися на

діяльність греко-католицьких парохів. Комфорт і спокій розглядалися як цінність і мірило соціального становища, тому творчі, технічні та підприємницькі професії, пов'язані з ризиком матеріальної нестабільності та потребою самостійного досягнення соціального статусу довготривалою працею, енергією та талантом, користувалися обмеженою популярністю. Таке ставлення було характерним для східногалицької україньської громади, де переважали священники та селяни зі специфічним світосприйняттям і відповідною психологією, що формували обмежений спектр професійних орієнтирів [49, с. 246].

Український студентський рух традиційно відіграв провідну роль у національно-політичному житті. У рамках студентських товариств молоді інтелектуали здобували практичні навички, необхідні для подальшої професійної та громадської діяльності: ведення політичних дискусій, оформлення протоколів, організація зборів, розробка статутів і підготовка резолюцій. Ці спільноти слугували не лише простором для розвитку лідерських і організаційних здібностей, а й середовищем формування колективної свідомості та політичної культури молоді української інтелігенції [39, с. 119–128].

Гімназії виконували роль базових освітніх установ, де розпочинався процес становлення майбутніх інтелігентів. Остаточне формування особистості відбувалося у вищих навчальних закладах, насамперед в університетах, де викристалізовувалися ідентичність, поведінкові моделі, світоглядні цінності та психологічна структура. Навчаючись у вищій школі, молода людина, експериментуючи та випробовуючи різні ролі, обирала свій подальший шлях не лише на професійній, а й на громадській ниві, здобуваючи цінний життєвий досвід. Участь у студентському русі та українських молодіжних організаціях слугувала важливим механізмом утвердження національної ідентичності інтелігенції. Як приклад, еволюція національного самоусвідомлення В. Старосольського розпочалася саме під час навчання у вищій школі, що підкреслює значення університетського середовища для

формування національної свідомості та громадянської активності [14, с. 33–37].

Таким чином, гімназії та студентські спільноти виступали ключовими інституціями, що забезпечували інтеграцію освіти, соціальної практики та культурного виховання, створюючи сприятливі умови для становлення комплексного світогляду української інтелігенції.

Становлення української інтелігенції у Східній Галичині кінця XIX – початку XX ст. відбувалося під впливом соціально-політичних, економічних та культурних чинників, серед яких ключову роль відігравала освіта та професійна підготовка. Соціальний статус інтелігента формувався через рівень освіти, професіоналізм, участь у громадській діяльності та коло спілкування, що забезпечувало йому моральне та матеріальне визнання в суспільстві. Високий попит на кваліфікованих спеціалістів сприяв професійному й соціальному росту вихідців із різних верств населення, включаючи дітей селян, духовенство та молодь із середніх класів. Професійні та громадські зв'язки, розбудовані в містах і провінції, сприяли консолідації національної свідомості, розвитку культури і освіти, а також створенню стійкого інтелігентного середовища, що стало фундаментом для подальшого розвитку українського суспільства.

РОЗДІЛ 3

СИСТЕМА СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТИРІВ

3.1. Зв'язки і коло спілкування

Дослідження соціальної структури та культурного життя української інтелігенції Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. є важливим для розуміння процесів формування національної свідомості, професійної мобільності та соціальної інтеграції освічених верств суспільства. У цей період інтелігенція відігравала ключову роль у розвитку освіти, культури, правової системи та медичної справи, стаючи не лише носієм професійних знань, а й активним агентом соціальних і політичних змін.

Особливу увагу заслуговують зв'язки та коло спілкування українських інтелігентів, які формувалися як у межах великих міст, зокрема Львова, так і в провінційних містечках та сільських громадах. Соціальні й професійні контакти інтелігенції визначалися не лише фаховою спеціалізацією, а й особистими, родинними, товариськими та політичними зв'язками. Кав'ярні, навчальні заклади, приватні оселі, релігійні та культурні установи ставали місцями обміну інформацією, дискусій, а також формування громадської активності та професійної репутації.

Дослідження кола спілкування дозволяє відтворити соціальні механізми інтеграції української інтелігенції, виявити способи її взаємодії з іншими національними та професійними групами, а також простежити вплив соціальних і політичних умов на становлення інтелігента як фахівця та громадського діяча. Товариське середовище інтелігенції формувалося навколо спільних інтересів, які часто перепліталися між собою: професійна діяльність, політична активність та національні орієнтації, громадська, наукова і культурно-мистецька праця, а також дружні й родинні зв'язки. Стосунки в інтелігентному колі могли мати різну тривалість і характер: вони могли бути тимчасовими, утвореними виключно заради «спільної мети», короткотривалими, довготривалими або такими, що зберігалися протягом усього життя. Таке різноманіття взаємодій відображало гнучкість соціальної

структури середовища та його здатність поєднувати професійні, громадські й особистісні інтереси [67, с. 52].

Галицька інтелігенція потребувала інтелектуальної та фінансової підтримки наддніпрянської інтелігенції, яка часто демонструвала зверхність, висміюючи галицький традиціоналізм і клерикалізм [13, с. 1–48].

Фінансова підтримка українського національного руху в Галичині створювала певну залежність місцевої інтелігенції від наддніпрянських діячів, які постійно нагадували про свою роль у його фінансуванні. Як зазначав П. Куліш, «Нам з Галичини нічо. Вона нам ні слави, ні гроша, ні нічого не дасть. Як ми вчинимо, так і буде – Галичина, хоч і пізніше, піде-таки за нами, як ішла дотепер» [42, с. 276]. Цей вислів підкреслював асиметричні відносини між галицькими інтелектуалами та наддніпрянським центром національного руху, де фінансова та організаційна підтримка визначала певну залежність та вплив у прийнятті рішень.

Товариські зв'язки між галицькою та наддніпрянською інтелігенцією підтримувалися представниками кожного нового покоління. Водночас на зламі XIX–XX ст. ці взаємини почали слабшати, що свідчило про поступове ослаблення міжрегіональної координації та зменшення інтенсивності контактів між двома інтелектуальними центрами [54, с. 280].

Суттєвий вплив на товариське середовище інтелігенції мав національний склад регіону. У Східній Галичині представники різних національних громад були взаємопов'язані численними офіційними, повсякденними та приватними контактами, що формувало багаторівневу мережу соціальних і професійних взаємодій і водночас визначало особливості міжетнічних відносин у середовищі інтелігенції [2, с. 365].

Інтелігенти найчастіше зустрічалися або шукали контакту в українських організаціях і товариствах, таких як НТШ, Руська Бесіда, Народний Дім, а також у редакціях часописів, «Народній Гостинниці» та кав'ярнях. Невиконання етикету, зокрема приходити до чужого дому без попереднього запрошення чи повідомлення, вважалося неприйнятним. Особливим

феноменом товариського життя інтелігенції стали кав'ярні, які виконували роль соціально-культурного простору: тут розгорталися жваві дискусії на політичні, суспільні та мистецькі теми, а також створювалися умови для роботи тих, хто не міг ефективно працювати в холодних чи незручних кімнатах [10, с. 31].

Товариське середовище інтелігенції творилося і поза великими містами. У сільській місцевості, враховуючи обмежену кількість освічених людей, до кола спілкування світських інтелектуалів входили священник, дяк, вїйт, писар, повітовий староста, управитель школи, суддя, а також місцеві «власителі» та розпорядники маєтків. У таких умовах національні протиріччя частково згладжувалися, а освічені представники громади, об'єднані корпоративною солідарністю, створювали комунікативне і товариське середовище.

Прикладом можуть служити взаємини Г. Барвінського з розпорядником села Р. Шумпетором: вони регулярно відвідували один одного, а згодом донька Р. Шумпетора вийшла заміж за сина Олександра. Подібні зв'язки прослідковуються й у родині К. Трильовського: його батько, священник, щотижня грав у карти з нотарем Ф. Пішеком, завдяки якому пізніше отримав допомогу у великому містечку. Такі приклади ілюстрували роль освічених людей у формуванні соціальної мережі та зміцненні місцевих комунікативних і професійних зв'язків [55, с. 26].

У провінційних умовах спостерігався тісний зв'язок між світською та духовною інтелігенцією. Проте наприкінці XIX ст., під впливом радикальних течій, у пресі з'являлися статті, які висвітлювали конфліктні відносини між священниками та вчителями. Духовенство часто характеризували як чинник, що робив галицьку громадськість надзвичайно консервативною та замкненою для «нових» революційних ідей, а священників виставляли як опонентів «всякого поступу», який просували вчителі. Ці публікації відображали напруження між традиційними і новаторськими елементами інтелігентного середовища та суперечності у сприйнятті соціальної і культурної модернізації [47, с. 326].

Проте таке трактування взаємин між священниками та світською інтелігенцією було досить однобічним. Хоча душпастирі гостро реагували на втрату монополії в національному проводі, а світські інтелектуали вважали, що основним завданням священника має залишатися душпастирювання, обидві сторони усвідомлювали необхідність налагодження скоординованої співпраці. Такий підхід дозволяв поєднувати релігійні та світські функції у розвитку громадського та національного життя, попри існуючі конфліктні тенденції [51, с. 357].

Священники активно долучалися до культурних заходів, організованих світською інтелігенцією, тоді як інтелектуали, у свою чергу, регулярно брали участь у релігійних відправах та святкуваннях. Така взаємодія свідчила про взаємозалежність духовної та світської складових інтелігентного середовища та сприяла формуванню інтегрованої культурно-соціальної спільноти [58, с. 53].

Практика запрошень інтелігентів один до одного виконувала не лише практичну функцію, забезпечуючи потребу у товариському спілкуванні, а й мала національно-символічне значення: демонструвала згуртованість інтелігенції та слугувала прикладом справжнього «родинного щиро руського життя». Зокрема, Т. Грушкевич регулярно відвідував Т. Реваковича в Опаку, що ілюструвало такі стійкі соціальні й культурні зв'язки всередині середовища інтелігенції [31, арк. 1].

Родинні забави в домівках інтелігентів також виступали важливою формою товариського та культурного життя, особливо в провінційних умовах. Вони не лише забезпечували розвагу та відпочинок, а й сприяли зміцненню соціальних і культурних зв'язків всередині інтелігентного середовища, формуючи атмосферу спільності та підтримки [3, с. 126].

Під час таких зустрічей інтелігенти мали змогу слухати декламацію віршів, насолоджуватися музикою та переглядати домашні театральні постановки [1, с. 146]. Приводом для товариських зборів служили різноманітні

свята та іменини, що створювало сприятливі умови для зміцнення соціальних і культурних зв'язків у середовищі інтелігенції [62, арк. 15].

На таких святах відбувався обмін думками щодо національних і соціальних питань, проводилися дискусії навколо політичних та мовних проблем навіть серед осіб, які раніше не мали відповідної підготовки, що сприяло формуванню нової політичної культури. Водночас святкування зберігали приватний характер, слугуючи водночас майданчиком для інтелектуальної та культурної взаємодії всередині інтелігентного середовища [43, с. 42].

Кав'ярні становили своєрідний і характерний елемент товариського життя інтелігенції, виконуючи функції не лише місць дозвілля, але й інтелектуальної комунікації. Саме в цьому середовищі відбувалися активні дискусії з політичних, суспільних і мистецьких питань, що сприяло формуванню публічного дискурсу. Водночас кав'ярні слугували альтернативним простором для праці, зокрема для осіб, які не мали належних умов для роботи в приватному помешканні [10, с. 31].

Харчування у кав'ярнях і ресторанах виходило за межі задоволення базових потреб, перетворюючись на важливу форму соціальної взаємодії та засіб інтеграції інтелігенції у публічний простір [79, s. 384]. Кожен заклад вирізнявся власною атмосферою та колом постійних відвідувачів, що формувало його унікальний соціокультурний профіль. Основну аудиторію таких місць становили представники інтелектуальних професій, діячі мистецтва та студентство, для яких кав'ярні були простором комунікації, налагодження соціальних контактів і проведення дозвілля [74, s. 236].

Кав'ярні виконували важливу функцію осередків комунікації, виступаючи своєрідними неформальними платформами для обміну думками та координації інтелектуального середовища. З огляду на територіальну розпорошеність інтелігенції у східногалицькій провінції, ключовим місцем її зустрічей ставав Львів як провідний центр політичного і культурного життя регіону. Водночас недостатній розвиток українських громадсько-політичних

інституцій у місті зумовлював переорієнтацію інтелігентського середовища на кав'ярні як основний простір для проведення зібрань і дискусій. Подібна специфіка організації громадського життя в Галичині викликала неоднозначні оцінки серед представників Наддніпрянської України. Зокрема, М. Драгоманов критично оцінював таку практику, закидаючи галицькій інтелігенції схильність до пасивності та надмірного дозвілля. Натомість С. Єфремов сприймав її позитивно, наголошуючи на комунікативному потенціалі кав'ярень як середовища, що сприяло встановленню соціальних контактів, обміну актуальною інформацією, проведенню ділових зустрічей і здійсненню інтелектуальної праці, зокрема написанню публіцистичних текстів [13, с. 147].

Товариське середовище інтелігенції формувалося не лише у великих урбаністичних центрах, але й у сільській місцевості, де воно мало специфічні риси, зумовлені обмеженою кількістю освічених осіб. У таких умовах коло соціальної взаємодії світської інтелігенції охоплювало представників різних професійних і адміністративних груп, зокрема священника, дяка, вйта, писаря, повітового старосту, управителя школи, суддю, а також власників сільських маєтків і їхніх управителів. У цьому середовищі національні суперечності частково нівелювалися, поступаючись місцем корпоративній солідарності освічених верств, що сприяло формуванню сталих комунікативних практик. Соціальні зв'язки нерідко набували неформального характеру і виходили за межі професійної взаємодії, перетворюючись на тривалі товариські або родинні відносини. Так, Г. Барвінський підтримував тісні контакти з управителем села Р. Шумпетер: взаємні візити та подальше укладення шлюбу між їхніми родинами засвідчують глибину цих взаємин. Подібні практики простежуються і в інших прикладах. Батько К. Трильовського, священник за фахом, підтримував регулярні контакти з нотарем Ф. Пішеком, що мало також практичні наслідки, зокрема сприяло отриманню вигіднішого призначення [55, с. 26].

Водночас Б. Лепкий згадував про активні соціальні контакти свого діда, о. М. Глібовицький, який, обіймаючи посади декана і віце-маршалка Бережанського повіту, підтримував зв'язки з представниками аристократії, зокрема графом С. Потоцький [19, с. 167].

Показовим прикладом формування локального товариського середовища інтелігенції була діяльність Є. Олесницького, який після прибуття до Стрия з метою відкриття адвокатської канцелярії швидко інтегрувався у місцеве інтелектуальне середовище. Його найближче коло спілкування сформували представники освітньо-духовної сфери, зокрема священник О. Бобикевич, професор гімназії І. Вахнянин та катехит Ю. Федусевич, які стали його соратниками і близькими приятелями. До ширшого товариського оточення адвоката належали також його колеги та представники інших професійних груп, зокрема співробітники А. Могильницький, В. Охримович, А. Герасимів, Є. Озаркевич, судовий радник Р. Сосновський. Як зазначав Є. Олесницький, він підтримував контакти з українськими ад'юнктами при судових інституціях і повітовій раді, а також з іншими представниками адвокатського середовища [44, с. 272–274].

Водночас варто зазначити, що формування таких соціальних зв'язків не завжди ґрунтувалося виключно на особистих симпатіях. Часто інтелігенція була змушена встановлювати і підтримувати контакти, продиктовані професійними обставинами, що передбачало взаємодію з особами, які не завжди викликали позитивне ставлення. Це свідчило про прагматичний характер частини комунікативних практик у середовищі тогочасної інтелігенції [30, арк. 5].

Таким чином, коло спілкування української інтелігенції Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. формувалося під впливом соціальних, професійних та культурних чинників. У великих містах, зокрема у Львові, центрах політичного та культурного життя краю, інтелігенція знаходила простір для зустрічей, обміну інформацією та дискусій у кав'ярнях, на лекціях, у культурних установах і приватних домівках. Ці місця слугували як

майданчиками для професійної комунікації, так і осередками товариського спілкування, де встановлювалися дружні, ділові та родинні контакти. У провінційних містах і сільській місцевості коло спілкування було більш обмеженим, проте включало місцеву інтелігенцію, священнослужителів, керівників громад, освітян та управителів маєтків, що створювало стійке комунікативне середовище та згладжувало національні протиріччя.

3.2. Приватна сфера та родинні практики

У системі ціннісних орієнтацій інтелігенції родина посідала одне з провідних місць, виступаючи важливим чинником соціальної самореалізації особистості. Наявність сім'ї розглядалася не лише як приватна справа, але й як складова соціального статусу та інтеграції в суспільство. У межах приватного простору інтелігенція виявляла інший вимір своєї ідентичності – інтимний, позбавлений офіційної стриманості та публічної нормативності. Особи, які в громадському й товариському житті демонстрували стриманість і навіть суворість, у родинному колі поставали більш емоційно відкритими, виявляючи лагідність і чуттєвість [30, арк. 5].

Сім'я та дім виконували функцію своєрідного психологічного і соціального притулку, забезпечуючи умови для емоційної підтримки, внутрішньої рівноваги та творчого натхнення. Вони слугували простором відновлення фізичних і моральних ресурсів, а також можливістю дистанціювання від професійних обов'язків, рутинних практик і суспільного тиску, створюючи відчуття безпеки та захищеності [28, арк. 14].

Показовим у цьому контексті був приклад Б. Лепкого, який перед початком творчої праці – написання поетичних творів чи малювання – надавав перевагу перебуванню в родинному колі, зокрема слуханню імпровізованих фортепіанних виступів своїх дітей [22, с. 30].

Серед представників освіченої верстви значна частина залишалася неодруженою або вступала у шлюб у досить зрілому віці, що традиційно пояснювалося прагненням забезпечити стабільне матеріальне становище перед створенням сім'ї. Інтелігенція переважно формувала замкнуту соціальну групу, учасники якої надавали перевагу укладенню «рівних» шлюбів, тобто між особами з подібним соціальним походженням і статусом [32, с. 96].

Східногалицьке суспільство негативно оцінювало мезальянси: критично ставилися до одруження ще невисвячених священників із неперевіреними партнерами, доньок священиків із чоловіками світської професії, особливо з

учителями сільських шкіл [15, с. 230–236]. Так, О. Бачинський, інформуючи Ю. Медвецького про шлюб доньки з адвокатом, зазначав, що у разі одруження з «богословом» його турботою було б лише забезпечити посаг і частину господарства, тоді як у випадку шлюбу з адвокатом доведеться підтримувати доньку протягом кількох років та сприяти її професійній адаптації [66, арк. 11].

Інтелігенти під час вибору подружнього партнера орієнтувалися на наявність у ньому інтелектуальної зацікавленості, ерудиції та здатності бути порадином у професійних і громадських справах. У листі до батьків В. Барвінський пояснював відмову від участі в «Руському балу» тим, що на подібних розважальних заходах він не бачив можливості знайти відповідну пару серед молоді, більшість якої була недостатньо підготовленою для змістовного спілкування: «рідко декотрий священник виховує своїх дочок так, щоб з ними крім самого танцю можна було мати забаву в розмові. А до того ті строї приліплені як ніс до п'яти, та претензійність у поведінці – все те не може сподобатися чоловікові, що трохи поважніше дивиться на світ і на товариство». З огляду на це, процес пошуку відповідної «партії» для вступу у шлюб у інтелігентному середовищі часто тривав тривалий час. Окрім того, деякі представники інтелігенції утримувалися від одруження через наявність серйозних хвороб, таких як туберкульоз або епілепсія, аби не обтяжувати своїм станом життя майбутньої дружини [66, арк. 11].

Батьки інтелігентів теж впливали на вибір дружини для сина і могли «забракувати» обраницю через національне походження, соціальний чи матеріальний стан. Згадуючи свого діда – дрібного шляхтича, мандатора Загробелі, що біля Тернополя, Є. Олесницький писав: «Дід був перенятий традиціями шляхотсько-польськими та мріяв про своїх антенатів». Коли ще на той час неповнолітній (22 р.) батько Олесницького вирішив одружитися з донькою греко-католицького священника, то дід «ані чути не хотів про подружжя з попадяркою, бо це було зганьбленням його “шляхотського клейноду”». Ситуацію вирішив шурина діда Є. Олесницького, який при зустрічі в шинку, підсунув йому дозвіл на одруження. Неприпустимим було, коли

майбутня дружина інтелігента була «артисткою», що вважалося для галицької паньанки непристойним заняттям. Коли син діяв усупереч материній волі, то батьки розривали з ним зв'язки, залишали його без матеріальної допомоги

Батьки інтелігентів мали суттєвий вплив на вибір подружнього партнера для своїх дітей і могли відмовити у схваленні обраниці через її національне походження, соціальний або матеріальний стан. Так, Є. Олесницький, згадуючи свого діда – дрібного шляхтича, мандатора Загребелля поблизу Тернополя, зазначав: «Дід був перенятий традиціями шляхетсько-польськими та мріяв про своїх антенатів». Коли батько Олесницького, будучи ще неповнолітнім (22 роки), вирішив одружитися з донькою греко-католицького священика, дід «ані чути не хотів про подружжя з попадяркою, бо це було зганьбленням його «шляхетського клейноду» [44, с. 144].

Ситуацію врегулював шурина діда, який під час зустрічі в шинку передав дозвіл на одруження. Для східногалицького суспільства також було неприпустимим, щоб майбутня дружина інтелігента займалася театральною діяльністю, що вважалося непристойним заняттям для паньанки. У випадках, коли син діяв всупереч волі матері, батьки розривали з ним стосунки та позбавляли матеріальної підтримки [24, с. 39].

Дружини виконували роль важливого скеровуючого чинника в житті чоловіків інтелігенції. Їхня підтримка або відсутність підтримки в професійних чи громадських починаннях, а також атмосфера і стосунки в сім'ї могли суттєво впливати на перебіг різних подій у житті інтелігента. Дружини часто виступали не лише як порадники та розрадники, але й як співучасники, створюючи сприятливий контекст для громадської, політичної та культурної діяльності чоловіків [41, с. 2].

К. Студинський висловлював особливу вдячність і ніжне ставлення до дружини, підкреслюючи її значну роль у підтримці та життєвому й професійному становленні: «Нераз помагала мені моя дружина добрим словом, заохотою в науковій праці, а навіть поміччю в коректі, коли друкарня понаглювала. Вона гоїла своїм жіночим, добрим серцем мої рани, викликані

ріжними життєвими невзгодами, стратою найдорожчих мені людей. Більше рівноваги було не раз у неї, як у мене. Стала вона мені моєю доброю розрадницею, вірною дружиною, печаливою, дбалою опікункою, що несла розраду в тузі, горю, чи недостатку» [59, арк. 8]. Цей приклад ілюстрував, що сімейне середовище було для інтелігента не лише особистим простором відпочинку, але й важливим ресурсом емоційної та інтелектуальної підтримки, необхідної для здійснення професійної та громадської діяльності.

Сімейні конфлікти в родинах представників інтелігенції залишалися, як правило, табуованою темою. Особливо це стосувалося взаємин між чоловіком і дружиною, про які намагалися не повідомляти у мемуарах. Інформацію про приватне життя можна відновлювати лише через родинне листування або поодинокі свідчення сторонніх осіб (дітей, друзів, сусідів), які часто ґрунтувалися на власних спостереженнях, припущеннях або чутках. Так, О. Бобикевич-Нижанківська оцінювала подружжя Олесницьких як невдале: «Я виджу однак, що він карається. Виджу однак, що й вона не щаслива», вказуючи причиною конфлікту міжнаціональний шлюб. Можливо, що оцінка мала особистий підтекст, оскільки вона повідомляла про приязнь до Є. Олесницького, яка «перемінюється в якесь глибше чувство» [5, с. 160–173]. Після смерті єдиної доньки подружжя переживало певну відчуженість, проте прямі свідчення про більш тісні стосунки Є. Олесницького з О. Бобикевич-Нижанківською відсутні.

Тема адюльтерів і розлучень була особливо закритою. Зважаючи на поширені стійкі християнські традиції, а саме – нерозривність подружжя, законодавство та складність процедури розірвання шлюбу, офіційні розлучення не були поширеними. Деякі подружжя обирали сепарацію («відлучення від стола і ложа» при формальному збереженні шлюбу) як можливий варіант припинити нещасливе сімейне життя. Подружжя зрада не була причиною для розлучення, однак вносила в сімейну атмосферу напругу і невдоволення. Згадки про подружню нерівність жінок трапляються рідше, аніж чоловіків. Громадськість і австрійське сімейне право закликали ставитися

із розумінням до таких вчинків чоловіків, а «жінок-зрадниць» засуджували [71].

У середовищі інтелігенції подружні зради часто ставали предметом обговорень і приводом до широкого поширення пліток. Так, І. Франко потрапляв у центр уваги громадської дискусії, зокрема через свої радикальні, на той час, погляди на сімейне життя та кохання [70].

На початку XX ст. активне обговорення викликали стосунки молодої дружини художника М. Сосенка, Михайлини, з його другом, художником-початківцем Ю. Буцманюком, що завершилося розривом їхніх дружніх зв'язків [8].

Окрім того, поширювалися чутки про роман письменниці Катрі Гриневичевої з Гнатом Хоткевичем, після чого вона переїхала до Києва [20].

Таким чином, родина й приватний простір відігравали важливу роль у підтримці моральної і емоційної стабільності інтелігента, забезпечуючи місце для відпочинку та творчої діяльності. Професійні зв'язки часто поєднувалися з громадською і політичною діяльністю: адвокати, лікарі, педагоги брали участь у політичних процесах, громадських ініціативах, культурних заходах, що підвищувало їхній соціальний престиж та вплив у суспільстві. Таким чином, коло спілкування української інтелігенції визначалося взаємодією професійних, родинних та громадських контактів і стало основою соціальної інтеграції, консолідації освічених верств та формування національної самосвідомості.

Система світоглядних орієнтирів української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. формувалася під впливом освіти, професійної підготовки, релігійних цінностей та соціально-культурного середовища. Вона поєднувала прагнення до національної самосвідомості, громадянської активності та професійного розвитку з особистими моральними та етичними переконаннями. Світоглядні орієнтири визначали професійні, громадські та сімейні пріоритети, сприяли формуванню інтелігентного середовища, підтримці культурних і освітніх ініціатив та консолідації української громади.

Разом із професійними компетенціями вони забезпечували інтелігенції соціальну значущість, моральну авторитетність і стійкість у складних умовах політичного та національного тиску.

РОЗДІЛ 4

ТРУДОВА ТА ПРОФЕСІЙНА АКТИВНІСТЬ

4.1. Реалізація у професійній сфері

Професійна реалізація інтелігенції значною мірою визначалася суспільними потребами та умовами функціонування ринку праці. Зокрема, представники інтелектуальних і вільних професій – адвокати, медики, діячі культури, журналісти, науковці та приватні педагоги – були змушені самотійно формувати коло клієнтів, яким могли запропонувати свої послуги. Наявність стабільної клієнтури виступала важливим індикатором не лише затребуваності певної професії, але й індивідуального фахового авторитету, сприяючи формуванню репутації, зміцненню соціального статусу та забезпеченню матеріального становища інтелігента. Водночас професійна діяльність у різних сегментах інтелігентського середовища характеризувалася значною інтенсивністю та тривалістю. Вона часто відбувалася в умовах обмеженого простору і передбачала виконання великого обсягу інтелектуальної, зокрема письмової, праці, що вимагало високого рівня зосередженості та витривалості.

Домінування польського елемента в політичному, економічному та культурному житті провінції зумовлювало для українського населення суттєві обмеження у доступі до більш престижних професій. Додатковими стримувальними чинниками виступали відносно низький рівень освіти та професійної підготовки значної частини українського суспільства, а також загальна дешевизна праці й ускладнені можливості працевлаштування, що негативно позначалося на перспективах професійної реалізації інтелігенції [40, с. 4].

В умовах гострої конкуренції з польською інтелігенцією у великих урбаністичних центрах українські інтелігенти нерідко обирали стратегію професійного самоствердження в малих містах, містечках і сільській місцевості. Саме там, у зв'язку з дефіцитом кваліфікованих кадрів,

відкривалися ширші можливості для зайняття престижних посад, а інтелігентські професії користувалися вищим соціальним авторитетом.

Провінційне середовище, яке характеризувалося повільнішим темпом соціального життя, створювало менш вимогливі умови до професійної та освітньої відповідності інтелігенції. У таких обставинах менш помітними ставали можливі недоліки у підготовці чи обмежені матеріальні ресурси. Натомість великі міста висували значно вищі вимоги, зокрема щодо професійної мобільності, актуальності знань і конкурентоспроможності на ринку праці, що ускладнювало закріплення українських інтелігентів у цих середовищах [67, с. 118–119].

Представники адвокатури, на відміну від інших правничих професій, належали до категорії так званих «вільних професій», тобто сфер інтелектуальної діяльності, прибуток у яких формувався переважно за рахунок гонорарів. Такий статус забезпечував відносну незалежність від державних інституцій, розширював можливості для політичної активності та гарантував більшу свободу професійного вибору і дій. Характеризуючи привабливість правничої кар'єри, Є. Олесницький наголошував, що саме право відкривало ширші перспективи професійної самореалізації, забезпечувало більший вибір життєвого шляху та створювало передумови для досягнення особистої незалежності. Важливим мотивом такого вибору була також можливість досягнення належного матеріального забезпечення, яке розглядалося як засіб реалізації індивідуальних прагнень, зокрема пізнання світу, подорожей і ознайомлення з мистецькими надбаннями інших країн [44, с. 115].

Водночас професія адвоката не користувалася однозначною підтримкою серед молодого покоління інтелігенції. Зокрема, І. Боберський критично оцінював її з огляду на значну частку рутинної канцелярської праці, яка вимагала витривалості, посидючості та тривалого періоду професійного становлення, пов'язаного з очікуванням матеріальної стабільності. Додатковим чинником, що знижував привабливість фаху, була необхідність постійної взаємодії з кримінальним середовищем [60, арк. 35].

Подібні настрої відображені й у свідченнях Л. Мартович, який, уже практикуючи як адвокат, висловлював невдоволення значним обсягом бюрократичної роботи, зокрема необхідністю щоденного опрацювання великої кількості службових документів. Крім того, він акцентував увагу на складності професійної комунікації, пов'язаної з веденням судових справ, що передбачала постійні вербальні протистояння з різними категоріями клієнтів і опонентів [53, с. 88].

Формування у суспільній свідомості образу адвоката як «національного героя» та захисника народу можна розглядати як закономірну реакцію на потреби тогочасного українського середовища. Водночас таке сприйняття юриста є досить одностороннім і не відображає повної картини його професійної діяльності [25, с. 17].

Правники чітко розділяли професійну і громадську діяльність, причому саме перша залишалася основним джерелом доходів. Оскільки адвокати не були державними службовцями, вони не мали пенсійного забезпечення, що змушувало їх самостійно забезпечувати матеріальні умови для утримання сім'ї та фінансування громадських ініціатив. У цих умовах нерідко виникала потреба в компромісах із власними національними переконаннями, зокрема у виборі клієнтів і характері професійної діяльності [34, с. 29].

Окрім того, українські адвокати представляли інтереси осіб інших національностей у судах і тісно співпрацювали з польськими колегами, що свідчить про прагматичний і професійно зорієнтований характер їхньої діяльності та необхідність інтеграції у багатонаціональне правниче середовище [75, с. 2].

Багато адвокатів активно залучалися до політичних процесів, нерідко захищаючи клієнтів безоплатно. Такі справи широко висвітлювалися у місцевій пресі, що водночас слугувало своєрідною формою публічної репутаційної підтримки правників. Публічний резонанс політичних процесів сприяв формуванню позитивного образу адвоката, який мав підвищувати його

престиж і приваблювати нових клієнтів, виконуючи роль своєрідного «пана меценаса» для суспільства [48, с. 113].

У Східній Галичині існувала неофіційна диференціація адвокатських канцелярій на «селянські» та «панські», яка формувалася радше на підставі розміру справ, що їх обслуговував адвокат, ніж залежала від соціального становища клієнтури. «Панською» вважалася канцелярія лише за умови прийому великих і складних справ, тоді як дрібні справи не розглядалися [72, с. 234–235].

Основним контингентом «мужицьких» канцелярій були селяни. У таких канцеляріях велике значення надавалося використанню української мови у діловодстві, що підвищувало популярність адвоката серед місцевого населення. Додатковим чинником була доступність послуг завдяки нижчим тарифам, а інколи й повній відмові від гонорару для тих, хто не мав змоги оплатити. До числа адвокатів, відомих своєю діяльністю серед селян, належали Євген Олесницький, Андрій Чайковський, Іван Семанюк та Володимир Охримович [68, с. 4].

До категорії вільних професій належав і лікарський фах. Після завершення навчання лікарі здобували практичний досвід як державні службовці, працюючи у шпиталях або виконуючи обов'язки міських, повітових чи окружних лікарів, а також здійснюючи приватну практику. Особливо складною вважалася діяльність окружних лікарів: кожен з них прикріплювався до певного санітарного округу, який зазвичай охоплював значну територію, і мав обслуговувати від 10 до 20 тис. населення [37, с. 180–193].

Праця у провінційних умовах мала низку труднощів, що зменшувало її привабливість для медиків. Серед основних проблем відзначалися незадовільні побутові умови, недостатнє забезпечення медичним обладнанням, віддаленість від лікарень, а також необхідність самотійного діагностування та лікування хворих без можливості консультацій із вузькими спеціалістами. У великих містах умови праці були сприятливішими: лікарі

мали більший доступ до пацієнтів, здатних оплачувати медичні послуги, що підвищувало соціальний і матеріальний престиж фаху [17, с. 67–68].

Серед творчих професій у східногалицькому суспільстві найменшу соціальну повагу здобували актори, що зумовлювалося традиційним зневажливим ставленням до осіб, які заробляли на життя розвагами для публіки. Особливу увагу привертало ставлення до акторок, щодо яких побутували стереотипні уявлення про неморальний спосіб життя. У консервативному галицькому середовищі професія «артистки» – до якої відносилися акторки, співачки та танцівниці – вважалася соціально і морально непристойною: «[...] українська акторка, сходячи після вистави зі сцени, почувала себе немов поза скобками громадянського й товариського життя» [69, с. 458].

Через соціальну маргіналізацію акторок шлюбні союзи з ними здебільшого укладалися з представниками того ж професійного середовища. Винятки викликали осуд з боку суспільства та неприйняття в родині. Так, батьки Анатолій Крушельницький припинили спілкування з сином через його шлюб із Марією Слободівною (Слобода), актрисою театру «Руська бесіда» [24, с. 39].

Серед відомих українських акторок того часу слід відзначити Тетяну Бачинську, Тетяну Романович-Коралевич, Марію Романович, Ірину Біберович, Анна Осиповичева, Олена Гембицька, Феодосія Лопатинська та інших, які відігравали помітну роль у розвитку театрального мистецтва та культурного життя регіону [69, с. 458–462].

Таким чином, реалізація української інтелігенції у професійній сфері кінця XIX – початку XX ст. визначалася рівнем освіти, професійною підготовкою, конкуренцією на ринку праці та соціально-економічними умовами регіону. Інтелігенти прагнули здобути престижні та затребувані професії, що забезпечували не лише матеріальний дохід, а й соціальний статус, авторитет у громаді та можливість участі у культурному й політичному житті. Водночас значна частина фахівців стикалася з обмеженнями, пов'язаними з

міжнаціональною конкуренцією, професійною та освітньою дискримінацією, необхідністю виконання рутинної та низькооплачуваної роботи. Незважаючи на це, українська інтелігенція активно інтегрувалася в суспільне та професійне середовище, формуючи стійкі мережі професійних зв'язків і сприяючи розвитку національної культури та освіти.

4.2. Фахове становище

У другій половині XIX ст. соціальна стратифікація Східної Галичини зазнала помітних трансформацій: центр уваги перемістився з походження особи на рівень її освіти, що зумовило прямий зв'язок соціального статусу з професійною кваліфікацією та професіоналізмом. Східногалицьке суспільство потребувало широкого спектра спеціалістів для розвитку національного, політичного, культурного та економічного життя краю, тобто освіченої інтелігенції, чітко структурованої за професійними категоріями та з розподіленими обов'язками для забезпечення ефективності діяльності.

Як зазначав І. Франко, «тут потрібні і правники, і лікарі, і вчителі, і газетярі, і писателі, і декламатори, і актори, і промисловці», підкреслюючи таким чином комплексну роль різних фахівців у структуризації та функціонуванні інтелігентного середовища [56, с. 292].

Австрійська влада створила сприятливі умови для формування та розвитку інтелігенції в Східній Галичині. Передача державних інституцій в автономне користування, розширення адміністративного апарату та активне залучення державою господарської діяльності сприяли підвищенню значущості розумових професій, переважно гуманітарного спрямування. Це обумовлювалося також поширеними стереотипними уявленнями про переваги класичної освіти, яка відкривала шлях до кар'єри урядника або священника.

Водночас для української інтелігенції здобуття професії та високого соціального статусу залишалося ускладненим низкою факторів. Серед них слід відзначити міжнаціональну конфронтацію та українсько-польське суперництво, домінування польських представників у владних структурах, освітню й професійну дискримінацію українців, а також низький економічний та культурний рівень значної частини українського населення. Такі обставини обмежували можливості професійної реалізації та соціальної мобільності української інтелігенції [18, с. 96].

До ключових професійних груп інтелігенції Східної Галичини належали педагогічні працівники, юристи, культурні діячі та священнослужителі.

Соціальний статус представника інтелігенції визначався насамперед здобутою професією, її суспільною значущістю та престижем. Серед східногалицької інтелігенції найбільш високим авторитетом користувалися професії адвоката, судді, лікаря, гімназійного професора, священика та урядника цісарсько-королівської гімназії, оскільки вони поєднували високий рівень освіти з можливістю значного впливу на громадське життя та культурний розвиток регіону [72, с. 138].

Престиж професії визначався насамперед рівнем освіти, необхідним для здобуття відповідного фаху, та матеріальним доходом, який забезпечувала професійна діяльність. Найчисельнішою групою серед світської інтелігенції були урядники, які, за даними дослідження Я. Гоффа, на початку ХХ ст. становили близько 50 % усієї інтелігенції [73, с. 247].

Соціальний статус урядника, що здійснював письмову роботу в державній канцелярії та отримував офіційну платню, був одним із найвищих у галицькому суспільстві, вихованому на пієтеті до високих рангів, титулів і посад. Така позиція підкреслювала престиж бюрократичної служби як соціально значущої та стабільної професії, що поєднувала інтелектуальні вимоги з матеріальним і статусним визнанням [12, с. 446].

Збільшення чисельності людей, зайнятих розумовою працею, спричинило посилення конкуренції на ринку праці, що, у свою чергу, призводило до зниження як матеріальної оцінки праці, так і її професійної якості. До категорії так званого «пролетаріату інтелігенції» зараховували осіб, які виконували низькооплачувану розумову працю та не могли забезпечити належне утримання себе й своїх сімей. До цієї групи також входили працівники з обмеженою освітою та професійною підготовкою, зайняті елементарною канцелярською діяльністю [21, с. 2].

Водночас реальна чисельність інтелігенції, особливо української, була невеликою і не відповідала поширеним у пресі того часу уявленням про її «гіперпродукцію». За підрахунками Я. Гоффа, у 1870 р. християнська інтелігенція міст Східної Галичини становила близько 5 % від усіх

працюючих; протягом наступного десятиліття цей показник зріс до 8 %, а напередодні Першої світової війни досяг 15 % [73, с. 247].

За офіційними даними перепису населення 1880 р., населення Галичини становило близько 6 млн осіб. Для прикладу, галицький історик, педагог і письменник Ф. Свистун на 1891 р. нарахував близько 30 тис. інтелігентів у двох частинах краю (Східній і Західній): 5000 чиновників різних рангів (2120 політичних, 198 судових, 2600 залізничних, 94 фінансових), 211 нотаріусів (спільно з Буковиною), 465 адвокатів (спільно з Буковиною), 560 фармацевтів, 990 лікарів, 140 ветеринарів, 149 професорів, доцентів (з них 61 у Львові) університетів, 60 професорів, доцентів, асистентів Львівської Політехніки, 15 викладачів ветеринарної школи у Львові, 45 – промислових шкіл Львова і Кракова, 890 викладачів гімназій, семінарій, реальних шкіл, близько 5740 учителів, а також 4 тис. поміщиків, управителів маєтку, орендарів із середньою освітою, бл. 5200 представників духовенства, близько 3 тис. чиновників у відставці і представників інших професій [45, с. 135].

При виборі навчального закладу та, відповідно, майбутньої професії, молодь керувалася комплексом чинників, серед яких домінували пізнавальні інтереси та особисті амбіції, воля батьків, матеріальні можливості сім'ї, привілеї та перспективи, що їх могла забезпечити обрана професія, а також індивідуальні життєві обставини. Яскравим прикладом впливу таких обставин є життєвий шлях К. Студинський. Не завершивши богословських студій, він заручився з Л. Вахнян, якій на той час виповнилося 16 років. Внаслідок цього К. Студинський вирішив досягти повноліття майбутньої дружини, продовживши навчання на філософському факультеті Віденського університету, і в результаті обрав шлях професора слов'янської філології замість священика [59, арк. 6].

Деякі молоді люди обирали професію з огляду на фінансові міркування та матеріальні вигоди, пов'язані з майбутньою працею. Так, у спогадах адвокат С. Шухевич зазначав: «Було ясне, що я буду вчитися «для хліба», а не з покликання, замилювання». Він обрав правничий факультет не з інтересу до

права, а через найнижчі витрати на навчання та можливість здобувати освіту вдома, що дозволяло суттєво скоротити витрати на проживання [61, арк. 26].

При виборі професії значну роль відігравали також особисті інтереси та схильності. Інтелігенти часто обґрунтовували свій професійний вибір потенційною користю для суспільства. Так, Яків Окуневський у листі до Володимир Охримович зазначав, що свідомо обрав професію лікаря, оскільки цікавився медициною та вважав, що лише в цій сфері зможе «віддати найбільше прислуги для суспільности», адже не мав здібностей політика, промовця чи літератора [61, арк. 26].

Подібні мотиви спостерігалися й у творчих професіях. Наприклад, живописець Ю. Панькевич писав: «в дві сторони мене тягнуло: на теологію – в перспективі праця для народу; до школи малярської в перспективі незалежне становище, і рівнож праця для народу», підкреслюючи прагнення поєднати особисті схильності з суспільною користю. Таким чином, вибір професії визначався не лише матеріальними чи соціальними чинниками, а й бажанням реалізувати свої таланти на благо громади [29, арк. 9].

Нерідко після завершення університетського навчання молоді люди переглядали свій намір обіймати світські посади та продовжували освіту в духовній семінарії, прагнучи отримати «легкий, готовий хліб». Це явище можна пояснити матеріальними труднощами, які супроводжували їхнє навчання: витрати на платне навчання, придбання дорогих підручників і книжок, канцелярських приладів, проживання та харчування у великому місті, а також додаткові витрати на одяг і дозвілля. Випускники прагнули уникнути кількох років безоплатної практики та низькооплачуваних світських посад, обираючи шлях, який дозволяв одразу здобути шановане і затребуване становище у суспільстві. Духовна професія забезпечувала статус інтелігента та соціальне визнання, водночас не вимагала значних інтелектуальних затрат порівняно з тривалими і складними підготовчими етапами у світських сферах діяльності [11, арк. 6].

У східногалицькому соціальному середовищі високе становище займало греко-католицьке духовенство, де Церква та обряд виступали ключовим критерієм національної ідентичності [80, s. 123].

Парафіяльні священники перебували у тісному контакті з місцевим суспільством, тому для підтримання авторитету вони були змушені виконувати не лише релігійно-обрядові функції, а й активно займатися політичною та культурною діяльністю, а також «просвітницькою» роботою серед своєї громади [16, с. 59–63].

Як зазначав К. Устиянович у листі до І. Глинського, «Інакше духовник, учитель народа. Хоть homo як другі, сторожит правил которых всі ламают, а лиш від него одного жадают щоби світил ім без змази як сонце. Він жертва свого уряду і звання», підкреслюючи тягар відповідальності та моральних зобов'язань священника перед громадою [28, арк. 14].

На тлі процесів модернізації суспільства статус священника нерідко визначався не лише його духовним авторитетом, а й активністю у громадському житті та внеском у розвиток місцевої культури й освіти [23, с. 108].

Найчисельнішою професійною групою серед східногалицької інтелігенції були освітяни [33, с. 209]. Водночас педагогічна спільнота характеризувалася значною соціально-професійною диференціацією як у фінансовому, так і в правовому аспекті. Найвищий фахово-соціальний статус серед освітян займали професори вищих навчальних закладів, до складу яких входили професори, доценти, лектори, вчителі, асистенти, супленти, ад'юнкти та конструктори [36, с. 54].

Низький рівень фінансового забезпечення та освіченості серед українського населення, високі вимоги до габілітацій і обмежений доступ до викладацьких посад стримували збільшення кількості українських професорів. Так, упродовж 1880–1914 рр. частка українських викладачів у Львівському університеті зменшилася з 16,07 % до 6,31 % [36, с. 208]. Проте серед українських освітян вирізнялися надзвичайно амбітні особистості, які

здобували докторські ступені та займали професорські посади, демонструючи високу мотивацію та прагнення до академічного визнання

Незважаючи на високий професійно-соціальний статус, викладачі середніх шкіл мали доволі нестійке правове становище. Крайові органи влади прагнули обмежувати їхню громадську та політичну діяльність, що зменшувало можливості впливу на суспільство поза навчальним процесом. Додатково, обмежена кількість гімназій у Східній Галичині зумовлювала невеликий попит на викладачів-українців, що також впливало на професійну мобільність та перспективи кар'єрного зростання [36, с. 55–56]. Серед відомих педагогів середніх шкіл були А. Вахнянин, І. Верхратський, І. Кокорудз, Ю. Романчук, О. Барвінський, А. Крушельницький, В. Ільницький, Ф. Колесса, Я. Гординський та О. Макарушка.

Найчисельнішою категорією серед педагогічних працівників були вчителі народних шкіл. Зі збільшенням кількості учнів зростала потреба у розширенні мережі навчальних закладів та підготовці відповідних учительських кадрів. У відповідь на це держава сприяла розвитку вчительства, підвищуючи заробітну плату педагогам та спрощуючи вступні іспити до вчительських семінарій [6, с. 78].

Висока затребуваність професії та відносно короткий і доступний процес навчання, на відміну від лікарських чи правничих факультетів, сприяли популярності вчительського фаху. Водночас учителі залишалися однією з найбільш соціально та юридично незахищених груп, залежною від рішень органів влади, які часто обмежували їхню громадську активність. Їхня професійна свобода могла бути суттєво обмежена, зокрема шляхом переведення до Західної Галичини, де вони змушені були зосереджуватися виключно на освітній діяльності [38, с. 192].

Отримання учительської посади слугувало найшвидшим способом інтеграції у середовище інтелігенції, особливо для представників верств, яким раніше були закриті двері до інтелігентного кола: дітей незаможних селян, дяків і громадських писарів, військових у відставці, а також учнів початкових

і середніх шкіл, які з різних причин – обмежених здібностей, фінансових труднощів чи інших – не змогли завершити навчання [78, s. 2].

Учительство поступово наповнювало інтелігентну верству вихідцями з різних соціальних груп, а не лише з духовенства. Кількість учителів постійно зростала: у 1875 р. у чоловічих учительських семінаріях Східної Галичини навчалося 570 учнів, з яких 158 були греко-католиками, а у жіночих семінаріях – 352 учні, з яких 19 були українками [38, с. 192].

У 1880 р. чисельність учнів чоловічих семінарій збільшилася до 1021 особи, з яких 213 були греко-католиками, а серед 713 учениць жіночих семінарій українки становили 66 осіб [76, s. 53–54]. У 1905 р. з 3042 учнів чоловічих учительських семінарій 848 були українцями, а серед 724 учениць жіночих семінарій – 109 становили українки [77, s. LXXXI].

Таким чином, фахове становище української інтелігенції у Східній Галичині кінця XIX – початку XX ст. визначалося професійною спеціалізацією, рівнем освіти, престижем обраної професії та соціально-економічними умовами регіону. Престижними вважалися адвокатура, медицина, педагогіка, урядові посади та священство, що забезпечувало матеріальний добробут, суспільний авторитет і можливість впливу на культурне та громадське життя. Водночас існувала значна диференціація серед представників інтелігенції: частина фахівців мала високий соціальний і професійний статус, інші – низькооплачувану або малоповажну роботу, що обмежувало їхні перспективи. Система фахових позицій формувала структуроване інтелігентне середовище, яке було ключовим чинником консолідації національної еліти та розвитку суспільства.

Отже, у другій половині XIX – на початку XX ст. трудова та професійна діяльність української інтелігенції Східної Галичини визначалася як потребами суспільства, так і індивідуальними можливостями та амбіціями представників різних професійних груп. Фахова реалізація відбувалася у специфічних соціальних і економічних умовах: конкуренція з польською інтелігенцією, обмеженість матеріальних ресурсів, професійна мобільність,

необхідність суміщати заробіток із громадською діяльністю. Водночас праця у сфері права, медицини, освіти, культури та духовенства була основним засобом соціальної інтеграції, формування професійного престижу та надання інтелігенту матеріальної стабільності. Значну роль у професійній діяльності відігравала автономія від державних структур, яка дозволяла поєднувати професійну практику з громадською і політичною активністю. Попри складнощі, інтелігенти прагнули до високого професіоналізму, затребуваності у своїх сферах та підтримки власного соціального статусу, що в цілому сприяло формуванню професійно структурованого і активного прошарку української інтелігенції.

ВИСНОВКИ

Дослідження присвячене комплексному аналізу процесу становлення та розвитку української інтелігенції Східної Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. як важливого соціального та культурного феномену доби модернізації. У роботі здійснено ґрунтовний розгляд соціального походження інтелігенції, що дозволило з'ясувати джерела її формування, соціальну мобільність та специфіку взаємозв'язків із традиційними суспільними верствами. Особливу увагу приділено аналізу освітнього рівня, який виступав визначальним чинником професійного становлення інтелігентів та їх інтеграції в європейський інтелектуальний простір. Розкрито професійну структуру інтелігенції, зокрема роль учительства, духовенства, правничих, медичних та культурно-освітніх професій у формуванні суспільного обличчя цієї верстви, а також окреслено її суспільний статус у межах галицького соціуму.

У дослідженні висвітлено світоглядні орієнтири української інтелігенції, які формувалися під впливом ідей національного відродження, європейських політичних та філософських течій, а також внутрішніх суспільних потреб. Проаналізовано трудову та професійну діяльність інтелігенції не лише як сферу фахової реалізації, але і як важливий інструмент громадського служіння, культурного поступу та політичної активізації українського суспільства. Значну увагу приділено характеристиці повсякденного життя інтелігенції, зокрема особливостям сімейних відносин, умовам побуту, соціальним практикам і культурним орієнтирам, що дозволяє глибше зрозуміти внутрішню організацію цієї соціальної групи та механізми відтворення її цінностей.

Окремий аспект роботи становить аналіз взаємозв'язку між соціально-економічними умовами розвитку Східної Галичини та професійною реалізацією інтелігенції. Показано, що обмеженість економічних ресурсів, нерівномірність розвитку регіону, а також політичні обставини впливали на можливості кар'єрного зростання, однак водночас стимулювали активну

громадську позицію інтелігенції, її участь у культурно-просвітницьких і національно-організаційних процесах. У цьому контексті розкрито роль інтелігенції як провідника модернізаційних змін, що сприяла поширенню освіти, розвитку національної культури та формуванню громадянської свідомості.

У дослідженні простежено мотиви вибору професії представниками інтелігенції, серед яких важливе місце посідали як прагматичні чинники (соціальний статус, матеріальне забезпечення), так і ідейно-ціннісні орієнтири, зокрема служіння національній справі та громаді. Визначено роль сім'ї як ключового осередку соціалізації, що впливав на формування освітніх і професійних стратегій, а також на передачу культурних і моральних цінностей. Проаналізовано взаємини інтелігенції з іншими соціальними групами – селянством, міщанством, духовенством – які мали як характер співпраці, так і певних соціальних напружень, однак загалом сприяли розширенню впливу інтелігенції в суспільстві.

Таким чином, дослідження дозволяє комплексно осмислити місце та роль української інтелігенції Східної Галичини у суспільному розвитку кінця XIX – початку XX ст., розкриваючи її як ключовий чинник формування національної ідентичності, розвитку культурного простору та становлення модерної української нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упоряд. Б. З. Якимович за участю З. Т. Грень, О. В. Седяра; Ред. кол.: Б. З. Якимович (голова) та ін. Мін. освіти і науки України; Львівський національний університет ім. І. Франка; Наукова бібліотека; НАН України, Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича; Наукова фундація Андрія Чайковського. Львів, 2002. Т. 1. 514 с.
2. Аркуша О. Місце Львова в дискусіях про національний характер Галичини на зламі XIX–XX століть. Львів: місто – суспільство – культура. Львів, 2012. Т. 8. Част. 1. С. 365.
3. Барвінський О. Спомини з мого життя. Т. 2. Ч. 5 / Упоряд. А. Шацька; Ред. Г. Бурлака, А. Атаманенко. НАН України. Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка; Українське історичне товариство; Українська вільна академія наук США, Історична секція; Національний університет «Острозька академія». Житомир: Вид. О. О. Євенок, 2019. 728 с.
4. Благий В. Б. Студентство Львівського університету в 1900–1914 роках: історико-соціологічний аспект: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Благий Василь Богданович; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Л., 2003. 264 с.
5. Бобикевич-Нижанківська О. Спомини з моїх років / Олекса Бобикевич. Твори. Львів: Каменярь, 2000. С. 153–180.
6. В. Дещо про учителів сільських яко провідників народних (Допись). *Народ*. 1890. Ч. 6. С. 78.
7. Вараниця А. Гендерний аспект виховання у Східній Галичині другої половини XIX – початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: історія*. Тернопіль, 2013. Вип. 2. Ч. 1. С. 26–34.
8. Гах І. Дружба митців, зруйнована пристрастю. URL: <https://zbruc.eu/node/53383> (дата звернення 15.11.2025).

9. Глистюк Я. Генеральна греко-католицька семінарія у Львові 1848–1914: інституційна та соціальна історія: автореф. дис... канд. іст. наук. Львів, 2008. С. 10.
10. Гнат Хоткевич: спогади; статті; світлини / упорядники: Анатолій Болабольшенко, Галина Хоткевич. Київ: Кобза, 1994. 168, 8 с. іл.
11. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 504. Оп. 1. Спр. 779. Арк. 6.
12. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). Мюнхен, 1969. 543 с.
13. Драгоманов М. П. Австро-руські спомини (1867–1877). Вип. 1/2. Львів: Накладом І. Франка. Друк. Т-ва ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1889. 150 с.
14. Древницький Ю. Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878–1942). Тернопіль, 2012. 304 с.
15. Дрогобицька (Баран) О. Сім'я української сільської інтелігенції у Галичині наприкінці ХІХ – 30-х роках ХХ ст. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наук. праць. Вип. 6. К., 2008. С. 230–236.
16. Дрогобицька О. Добрий священник: образ ідеального пароха у баченні галицького селянина кінця ХІХ – 30-х років ХХ ст. *Греко-католицьке духовенство у суспільно-політичному та національно-культурному житті українців*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Історичні постаті Греко-Католицької Церкви та їх роль у культурно-просвітницькому й національному відродженні» (м. Коломия, 18 жовтня 2013 р.). Коломия: Вік, 2013. С. 59–63.
17. Дрогобицька О. Роль галицької сільської інтелігенції в розбудові місцевої системи охорони здоров'я (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.). *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. 2013. Вип. 23–24. С. 67–68.
18. Дрогобицька О. Традиція і модерн: побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.). Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2014. 540 с.

19. Дучимінська О. Вибрані твори /упор. Є. Баран, В. Смирнов. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2014. 480 с.
20. Забуті імена: Катря Гриневичева. URL: http://vgolos.com.ua/articles/zabuti_imena_pysmennytsya_katrya_grynevych_eva_199076.html (дата звернення: 17.11.2025).
21. Интеллигентный пролетариатъ. *Слово*. 1877. Ч. 120. 3 (15) ноября. С. 2.
22. Карманський П. Українська Богема / Упоряд., передм.і приміт. П. Ляшкевича. Л., 1996. 144с. 1 л.портр., фотоіл.
23. Колб Н. «З Богом за Церкву і вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х рр. ХІХ століття / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Жовква: Місіонер, 2015. 372 с.
24. Крушельницька Л. Рубали ліс... Спогади галичанки. К., 2018. 320 с.
25. Кузьмович О. О-ка. Про це і те. Нью-Йорк, 2000. 295 с.
26. Курляк І. Українська гімназійна освіта в Галичині (1864–1918). Львів, 1997. 221 с.
27. Лепкий Б. Казка мого життя. Нью-Йорк, 1967. 480 с.
28. ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 159. Спр. 306. Арк. 14.
29. ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 167. Оп. II. Спр. 2440. Арк. 9.
30. ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 93. Спр. 31. Арк. 5.
31. ЛННБУ ім. В. Стефаника. Ф. 93. Спр. 82. Арк. 1.
32. Львів в українському фольклорі /зібр. і впоряд. В. Сокіл. Львів, 2006. С. 96.
33. Мисак Н. Викладачі-українці у Львівському університеті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Шляхами історії*. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора Костянтина Кондратюка /упоряд. О. Сухий. Львів: Піраміда, 2004. С. 207–224.
34. Мисак Н. Галицькі адвокати наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття: національна ідентифікація і професійна діяльність Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. 2012. Вип. 5. С. 26–39.

35. Мисак Н. Українська інтелігенція Галичини напередодні Першої світової війни: соціальне походження. *Військово-науковий вісник*. 2005. Вип. 7. С. 191–202.
36. Мисак Н. Українські викладачі середніх шкіл Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійна характеристика. *Інтелігенція і влада*. Одеса: Астропринт, 2012. Вип. 26. С. 53–70.
37. Мисак Н. Українські лікарі в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійна характеристика. *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*. Зб. наук. пр. Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2007. Вип. 9. С. 180–193.
38. Мисак Н. Українські народні вчителі на рубежі XIX–XX ст.: правове становище та національна дискримінація (за матеріалами періодичних видань). *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*. Зб. наук. праць. 2005. Вип. 7. С. 192.
39. Мисак Н. Українські студентські товариства в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. та їх роль у вихованні майбутньої інтелігенції. *Духовно-моральне виховання в академічному середовищі: Зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф.* Львів: ЛНАУ, 2012. С. 119–128.
40. Молодий доктор. Новинки. Праця студентів. *Руслан*. 1905. Ч. 124. 3(16) червня. С. 4.
41. Наталія К. Задача жінчинь. *Русалка*. 1868. Ч. 1. 1 (13) липня. С. 2.
42. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель: наукова монографія: у 2 т. / НАН України, Львів. від-ня Ін-ту літ. ім. Т. Г. Шевченка, Міжнар. фонд Пантелеймона Куліша. Київ: Український письменник, 2007. Т. 2: Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. 2007. 461, [1] с.
43. Нова подорож до Європи / Упорядники Оксана Гаврилів, Тимофій Гаврилів. Львів: «ВНТЛ-Класика», 2012. 300 с.

44. Олесницький Є. Сторінки з мого життя /упор. М. Мудрий, Б. Савчак; авт. вступ. ст. О. Аркуша; авт. прим. та комент. М. Мудрий. Львів: Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2011. 432 с.
45. Олійник С. Етносоціальний склад та політичні погляди галицької інтелігенції Східної Галичини 60–90-х рр. XIX століття у працях Ф. І. Свистуна. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський*, 2011 Вип. 4. С. 135.
46. Осередчук М. Громадський простір Львова на зламі XIX–XX століть. *Гуманітарний журнал*. 2013. № 3. С. 120.
47. Охримович В. Кілька критичних думок про жите та розвій галицко-рускої інтелігенції. *Народ*. 1890. Ч. 21. С. 326.
48. Падох Я. З минулого української адвокатури. *Правничий вісник*. 1963. Кн. 2. С. 113.
49. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. Львів, 2014. 612 с.
50. Пеленський З. Між двома конечностями: Причинок до соціології українського національно-визвольного руху в Західній Україні між обома світовими війнами. Євген Коновалець та його доба. Мюнхен, 1974. С. 514–515.
51. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Чернівці, 1913. Т. 5. С. 357.
52. Початкова і середня освіта / Культура і мистецтво. Історія Львова у трьох томах / ред. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів: Центр Європи, 2007. Т. 2. С. 338–339.
53. Рудницький М. І. Письменники зблизька: Спогади. Львів: Кн.-журн. вид., 1998. 169 с.
54. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у

- XIX столітті). Львів: Львівський нац. університет ім. Івана Франка, 2003. 496 с.
55. Трильовський К. З мого життя: спогади. Київ-Едмонтон-Торонто: ТАКСОН, 1999. 178 с. іл
 56. Франко І. Перехресні стежки. Франко І. Міські повісті. К., 2008. С. 292.
 57. Франко І. Середні школи в Галичині. 1875–1883 рр. / Зібрання творів: у 50 т. К., 1981. Т. 46. С. 424.
 58. Харчишин О. Український пісенний фольклор в етнокультурі Львова: трансформаційні процеси, міжкультурні пограниччя. Львів, 2011. С. 53.
 59. ЦДІАЛ України. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 6, 8.
 60. ЦДІАЛ України. Ф. 366. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 35.
 61. ЦДІАЛ України. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 26.
 62. ЦДІАЛ України. Ф. 381. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 15.
 63. ЦДІАЛ України. Ф. 514. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 3, 28–44.
 64. ЦДІАЛ України. Ф. 663. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 141.
 65. ЦДІАЛ України. Ф. 664. Оп. I. Спр. 27. Арк. 5–5 зв.
 66. ЦДІАЛ України. Ф. 372. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 11
 67. Чайковський А. З ласки родини. Т. 1. Едмонтон, 1918. 127 с.
 68. Чайковський К. Право горожанства руского языка. *Діло*. 1892. С. 4.
 69. Чарнецький С. Історія українського театру в Галичині. Л., 2014. 672 с.
 70. Черкаська Г. Ні кохання, ні дружби не зазнала Ольга Франко. URL: http://uahistory.com/wpcontent/uploads/2015/07/Olha_and_Ivan_Franko.png (дата звернення: 10.11.2025)
 71. Черчович І. Подружні зради в галицьких сім'ях кінця XIX – початку XX століття. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/12/18/148817/> (дата звернення: 30.10.2025).
 72. Шухевич С. Моє життя. Лондон, 1991. 619 с.
 73. Hoff J. Elity i ich rola w życiu małego miasta galicyjskiego. *Miasteczko i okolica – od średniowiecza do współczesności*. Kolbuszowa, 2006. S. 240–250.

74. Lisak A. *Życie towarzyskie w XIX wieku. Wspaniałe czasy belle epoque*. Warszawa, 2013–2017. 333 s.
75. Radcy sądowi a adwokatura. *Przegląd Urzędniczy*. 1907. Nr. 6. S. 2.
76. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1880/1881. Lwów, 1882. S. 53–54.
77. Sprawozdanie c. k. Rady szkolnej krajowej o stanie wychowania publicznego w roku szkolnym 1904/1905. Lwów, 1905. S. LXXXI.
78. Szkoły średnie. *Gazeta Narodowa*. 1895. Nr. 27. S. 2.
79. Warde A., Martens L. Miłe spotkania przy stole. *Socjologia codzienności*. Kraków, 2008. S. 384.
80. Wójtowicz-Huber B. «Ojcowie narodu». Duchowieństwo greckokatolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918). Warszawa, 2008. 333 s.